

Konfirmandernes oplevelse af højmessen

Confirmands' experience of the
Sunday morning liturgical worship service
in the Danish Lutheran Church

Vejleder: Hans Raun Iversen

Studium: Fleksibel Masteruddannelse

Opgave: Afgangsprøve

Forfatter: Karen Togsverd Hansen

KU-brugernavn: SQR708

Opgavens omfang: 83971 anslag

Indholdsfortegnelse

1. Indledning	s. 2
2. Problemformulering og hovedspørgsmål	s. 4
3. Metode	s. 5
4. De seks konfirmandinterviews – redegørelse og analyse	s. 7
<i>Konfirmandinterview1</i>	s. 7
<i>Konfirmandinterview2</i>	s. 10
<i>Konfirmandinterview3</i>	s. 14
<i>Konfirmandinterview4</i>	s. 16
<i>Konfirmandinterview5</i>	s. 20
<i>Konfirmandinterview6</i>	s. 23
5. Diskussion af hovedspørgsmålene	s. 27
5.1. <i>Hvad er højmessens højdepunkter og lavpunkter for en konfirmand?</i>	s. 27
5.2. <i>Hvilken sammenhæng er der mellem konfirmationsforberedelsen og højmissen?</i>	s. 29
5.3. <i>I hvor høj grad oplever konfirmanderne sig som deltagere i højmissen?</i>	s. 30
5.4. <i>Hvilke oplevelser af fællesskab har konfirmanderne i højmissen?</i>	s. 32
6. Konklusion og perspektivering	s. 34
7. Summary in English	s. 36
8. Litteraturliste	s. 37

1. Indledning

Hvert år går tusindvis af konfirmander i kirke søndag formiddag som en del af deres konfirmationsforberedelse. Konfirmationen står stærkt i en dansk sammenhæng, hvor op mod 70% af en årgang vælger at blive konfirmeret, og i *Anordning om børnekonfirmandundervisning og konfirmation* hedder det bl.a., at konfirmanderne skal gøres ”fortrolige med den kristne tros elementære indhold og folkekirkens gudstjeneste”, og at målet for konfirmationsforberedelsen skal nås ”ved at bygge bro mellem konfirmandernes livsverden og evangeliet og ved at *indøve dem i gudstjenestelig praksis*” (Kirkeministeriet, 2014 §2 stk. 2, §7 3. og §8, min kursivering).

Gudstjenesten har da også en central plads i en luthersk sammenhæng, hvor den betragtes som hjerteslaget og centrum i menighedens og kirkens liv. Derfor er det helt naturligt, at indføringen og indøvelsen i gudstjenesten er et nøgleaspekt i konfirmationsforberedelsen.

De fleste præster pålægger derfor deres konfirmander at deltage i et vist antal gudstjenester i løbet af den tid, de går til konfirmationsforberedelse. Antallet kan variere alt efter præstens skøn¹, men omkring 10 gudstjenester er meget almindeligt. I mange sogne er gudstjenesteudbuddet varieret, og fra tid til anden er der præster, der nærmest advarer konfirmanderne mod at deltage i højmesser². Der ligger dog et klart signal i anordningens omtale af fortrolighed med folkekirkens gudstjeneste. Når gudstjeneste omtales i éntal, er der næppe tvivl om, at der tænkes på hovedgudstjenesten søndag, og at det med andre ord er højmassen, konfirmanderne skal gøres fortrolige med. Skønt gudstjenesteudbuddet er stort, og konfirmanderne kan supplere med andre former for gudstjenester, som kan være med til at ”indøve dem i gudstjenestelig praksis”, er der altså fortsat tusindvis af konfirmander til højmesser hver søndag.

Men hvad oplever konfirmander på 13-14 år, når de kommer til højmesse? Oplever de et møde med noget større/Gud? Eller oplever de mest fem kvarters spild af tid? Bliver de berørt og bevæget? Eller keder de sig og bliver skræmt væk? Oplever de at være en del af et fællesskab, som de får lyst til fortsat at være en del af? Eller sidder de isoleret og vender ikke tilbage efter konfirmationen? Oplever de, at ord, musik, stemning eller ritualer kaster nyt lys ind over deres liv? Eller oplever de fremmedgjorthed og manglende

¹ I en artikel i Holstebro-Struer Dagblad fremgår det, at konfirmander nogle steder skal deltage i op til 18 højmesser, mens de andre steder kan nøjes med 7. Breum, 2016.

² Tidligere kirkeminister og daværende sognepræst Tove Fergo udtalte således til Kristeligt Dagblad, at hun ”forbød” sine konfirmander at komme til højmesse, da den var så kedelig og uforståelig for dem, at de blev skræmt væk for livstid. Hun mente ikke, at konfirmanderne var åndeligt modne til højmesse, men ville hellere satse på gudstjenester særligt henvendt til konfirmanderne og forkynde ind i deres virkelighed. Schelde, 2010. Jf. Hansen, 2013.

relevans? Det er nogle af de overvejelser, der ligger bag nærværende masterprojekt, hvor 24 konfirmander kommer til orde og beretter om deres oplevelse af højmessen.

I 2012/2013 blev der for anden gang lavet en stor europæisk surveyundersøgelse af konfirmationsforberedelsen, hvor i alt 28000 konfirmander fra 9 forskellige lande deltog (Schweitzer, 2015a). Blandt deltagerne var 2000 danske konfirmander³, og i undersøgelsen blev konfirmanderne i begyndelsen af deres konfirmationsforberedelsesforløb bl.a. spurgt til deres *forventninger* til gudstjenesterne og i slutningen af forløbet til deres *oplevelser* af gudstjenesterne. Resultaterne fra denne kvantitative undersøgelse danner afsæt for nærværende projekt, som er et kvalitativt studie baseret på interviews med konfirmander.

I disse konfirmandinterviews spørger jeg bredt ind til konfirmandernes oplevelser af højmessen, og jeg spørger med begreber fra den norske religionspædagog Erling Birkedal efter konfirmandernes *kognitive, emotionelle og sociale* gudstjenesteoplevelser (Birkedal, 2008).

Jeg spørger desuden efter *sammenhængen mellem konfirmationsforberedelsen og konfirmandernes højmessedeltagelse* for at undersøge, om og i så fald hvordan "indøvelsen i gudstjenestelig praksis" understøttes i konfirmationsforberedelsen.

Da nærværende projekt danner afslutning på en masteruddannelse om kristendommens deltagerdimension, spiller spørgsmålet om konfirmandernes *deltagelse* i højmessen tillige en afgørende rolle i undersøgelsen.

Endelig spørger jeg også efter konfirmandernes *oplevelser af fællesskab* i højmessen. Dette er inspireret af den tyske professor i religionspædagogik Karlo Meyers omfattende interviewarbejde med tyske konfirmander om deres gudstjenesteoplevelser, hvor gudstjenestens sociale aspekt viste sig afgørende (Meyer, 2012a og 2014).

³ I første spørgerunde i begyndelsen af konfirmationsforberedelsen deltog 2024 danske konfirmander, i anden spørgerunde i slutningen af konfirmationsforberedelsen deltog dog kun 1507 konfirmander, og blot 48% har deltaget i begge undersøgelser. Schweitzer, 2015a s. 215f.

2. Problemformulering og hovedspørgsmål

Dette leder frem til følgende problemformulering og fire hovedspørgsmål:

Hvordan opleves en højmesse fra konfirmanders perspektiv, og bliver de "fortrolige med folkekirkens gudstjeneste" og "indøves i gudstjenestelig praksis", som anordningen opstiller som mål?

1. Hvad er højmessens højdepunkter og lavpunkter for en konfirmand (kognitivt, emotionelt og socialt)?
2. Hvilken sammenhæng er der mellem konfirmationsforberedelsen og højmassen?
3. I hvor høj grad oplever konfirmanderne sig som deltagere i højmassen?
4. Hvilke oplevelser af fællesskab har konfirmanderne i højmassen?

3. Metode

Dette projekt er en kvalitativ undersøgelse bygget op omkring interviews med 24 konfirmander fra 6 sogne i 6 forskellige provstier i Viborg Stift. Ud over selve interviewene spiller også min egen deltagerobservation en væsentlig rolle som baggrund.

Valg af sogne og konfirmander

De 6 sogne er valgt med vægtlægning på forskelle i størrelse og profil, og det har tillige været et spørgsmål om det muliges kunst. Konfirmanderne modtog et gavekort til McDonald's på 50,- for deres medvirken i et interview af cirka en times varighed umiddelbart efter gudstjenesten, hvilket viste sig at være en god motivationsfaktor, når konfirmanderne skulle melde sig til at deltage. I de fleste tilfælde traf den lokale præst på forhånd aftale med cirka fire konfirmander om at deltage i højmessen og det efterfølgende interview, men i to tilfælde var jeg selv til stede i konfirmationsforberedelsen for at præsentere projektet og træffe aftaler. Der deltog i alt 15 piger og 9 drenge i interviewundersøgelsen.

Jeg er opmærksom på, at konfirmanderne i undersøgelsen ikke er repræsentative for målgruppen, da de konfirmander, som er allermost negative, formentlig ikke har meldt sig. Jeg har således undervejs hørt flere beretninger om konfirmander, der sidder bagerst i kirken med deres mobiltelefoner og larmer under højmesserne, men kun interviewet én meget negativ konfirmand. Der er desuden en større procentdel end gennemsnitligt blandt de interviewede konfirmander, der er vant til en kirkelig praksis fra deres hjem. Hertil kommer, at konfirmanderne i min undersøgelse sandsynligvis ikke er gået til højmesse helt på samme måde, som de plejer, da de på forhånd har vidst, at de skulle interviewes efterfølgende. Flere konfirmander benægter dog, at det har gjort en forskel, mens andre giver udtryk for, at de var ekstra opmærksomme denne dag, hvor de skulle interviewes.

Semistrukturerede gruppeinterviews⁴

Jeg valgte at interviewe konfirmanderne i grupper på fire (i praksis tre-fem), da jeg skønnede, det ville give den mest åbenhjertige og ærlige samtale. Det ville således være for skævt/ulige for en enkelt konfirmand at sidde over for en fremmed voksen og udtale sig om gudstjenesten. Det var også min tanke, at de ville blive inspireret af hinanden til at sige noget, og det viste sig da også at holde stik. Der var dog også konfirmander, der valgte at lægge sig i ly af de mere veltalende og mene "det samme" en del gange. Jeg har dog tilstræbt, at alle kom til orde, og at også forskellene kom frem.

Jeg har desuden forsøgt at skabe en hyggelig og uformel ramme omkring interviewene ved at medbringe cola og chokoladekiks og bede om, at vi kunne sidde omkring et bord i et

⁴ Jf. Kvale og Brinkmann, 2015.

sognelokale frem for på bænke i kirkerummet. Jeg har bestræbt mig på at stille åbne spørgsmål og indlægge pauser, så konfirmanderne kunne komme til orde, og på at være gentagende og bekræftende for at få dem til at uddybe.

Interviewene har været semistrukturerede, hvilket indebærer, at konfirmanderne har haft medbestemmelse på emner, rækkefølge og hvor meget, de enkelte emner kom til at fylde. Jeg har dog også haft en interviewguide (bilag 2), som har sikret, at vi er kommet omkring de forskellige dele af liturgien og de hovedspørgsmål, som jeg har valgt at sætte fokus på.

4. De seks konfirmandinterviews – redegørelse og analyse

I det følgende vil jeg analysere hvert enkelt konfirmandinterview ud fra de hovedspørgsmål, der blev stillet i problemformuleringen. Som baggrund for hvert interview ligger en beskrivelse af den højmesse, det drejer sig om, i bilag 1.

Undervejs i gennemgangen af konfirmandernes højmesseoplevelser, bruger jeg begreber fra den norske religionspædagog Erling Birkedal, som i sit oplæg til "Erfaringsbaseret didaktik" taler for, at der i den kirkelige undervisning skal være såvel en *kognitiv* som *emotionel* og *social* tilgang (Birkedal, 2008 s. 43-50). Til de tre tilgange knytter han de tre R'er: *Refleksion, relevans og relation*. Den kognitive tilgang fokuserer på kundskab, viden og forståelse (Refleksion). Den emotionelle tilgang fokuserer på oplevelse af betydning og relevans for eget liv samt på stemning og æstetik (Relevans). Den sociale tilgang fokuserer på et socialiseringsperspektiv, hvor man deltager i et trosfællesskab og oplever sig mødt og accepteret, som man er (Relation). Birkedals begreber er udviklet inden for didaktikken, men jeg har fundet det gavnligt i mine interviews med konfirmanderne at lytte mig ind på deres højmesseoplevelser af både kognitiv og emotionel samt social karakter.

Konfirmandinterview1⁵

Interviewet er lavet på baggrund af en højmesse 4. s. e. H3K 2017. Se gudstjenesteomtale i bilag 1 s. 1.

Interview med Anna, Birgitte, Christian og Dennis⁶.

Anna, Christian og Dennis er kirkevante, vokset op med aftenbøn og kommer med deres forældre i en kristen familieklub. Alle fire konfirmander går i en kristen teenklub og har været/er KFUM-spejdere. Disse konfirmander er således mere kirkevante og vant til religiøs praksis end gennemsnittet af konfirmander⁷.

De tre kirkevante konfirmander havde forældre med til gudstjenesten.

1. Gudstjenestens højdepunkter og lavpunkter

For de to drenge er nadveren højdepunktet i gudstjenesten:

I: Hvad var højdepunktet ved gudstjenesten i dag?

Christian: Altergang. [...] Det er bare fed. [...]

Saftevand og kiks, eller hvad man skal kalde det (*alle griner*)

[...]

⁵ Transskriberet konfirmandinterview findes i bilag 3. I det følgende benævnes det som Ki1 (Konfirmandinterview1).

⁶ Konfirmandernes navne er opdigtede.

⁷ Kun 5% af de danske konfirmander i den europæiske konfirmandundersøgelse angiver, at de har fået bedt aftenbøn hver aften. Schweitzer, 2015a s. 216f.

Dennis: Ja altså, man får lidt bevægelse også. Bare lige en lille smule (*griner*) (Ki1 s. 3).

Det er altså det konkrete og sanselige ved nadveren, der gør indtryk. Christian fremhæver da også som den bedste gudstjenesteoplevelse, han har haft, at han engang prøvede at sidde bag ved orglet en juleaften, hvor kirken var fyldt. Dét helt fysisk at sidde et andet sted gjorde indtryk, ligesom en gudstjeneste, hvor de skulle medvirke, da de var minikonfirmander, huskes – og at der var saftevand, sodavand og chips bagefter (Ki1 s. 16).

De to piger lægger derimod mere mærke til prædikenen. Birgitte angiver som højdepunktet i gudstjenesten et tema/en sætning i prædikenen, hun kunne spejle sig i:

Altså jeg synes dér, hvor hun sagde noget med sådan, at man godt kunne gå gennem en storm - agtig, altså sådan at man godt kunne have nogle ting at deale med -agtigt, sådan. Det tror jeg sådan alle kender lidt (Ki1 s. 3).

Også Anna fremhæver prædikenen uden dog at kunne sætte ord på, hvad den handlede om, eller hvad hun synes om.

Det er tydeligt, at konfirmanderne generelt ikke hæfter sig ved ret mange af gudstjenestens mange ord. Ud over den ene sætning, som Birgitte har hæftet sig ved, har de svært ved at genkalde sig noget af det, der blev sagt i læsninger og prædiken. Dennis har dog en svag anelse om, at der blev sagt noget om Job, og når frem til en prædikenpointe, som præsten næppe ville kunne genkende⁸:

Dennis: Der var ham der drengen, der....eller...

I: Ja?

Dennis: ...der var i hvert fald en person.

I: Ja, og hvad var der med ham?

Dennis: Han startede med J, så kan jeg ikke huske mere.

Birgitte: Ja, Jån... eller...

Christian: Jon.

I: Ja, det minder meget om Jon – det var Job, hun snakkede om, ja.

Kan I huske, hvad var der med ham?

Dennis: Han havde gjort noget dumt, og så skulle han brænde op (*stille lidt – griner så usikkert*).

I: Det var det, I hørte, hun sagde?

Christian: Ja (Ki1 s. 4).

Christian har lagt mærke til, at der i forbindelse med prædikenen (kirkebønnen) blev bedt for dem, der er syge og dem, der skal dø (Ki1 s. 3), og Anna fremhæver, at der næsten altid bliver bedt for dronningen og hendes familie (Ki1 s. 7f.), men ingen af dem nævner

⁸ Jf. Gaarden, 2015 s. 108f.: Ord kan forandres fra prædikantens semantiske forståelsesverden til en ny betydning i kirkegængerens forståelsesverden.

kollekt, indgangsbøn eller udgangsbøn, når de bliver spurgt, om de har lagt mærke til, hvad der blev bedt om eller sagt tak for i gudstjenesten.

Når jeg spørger til salmerne, er det entydigt DDS nr. 13 (Måne og sol), konfirmanderne fremhæver. Den kender de tre kirkevante fra familieklubben og fra en børne-CD (Ki1 s. 7). Blandt deres ønsker til en gudstjeneste er da også, at der er flere salmer, de kender, (og nogle, der er mere gang i) (Ki1 s. 18). Desuden understreger de, at der gerne må ske noget sjovt i en gudstjeneste, og små uheld, hvor præsten siger forkert, eller en tone sidder fast i orglet, er kun med til at gøre gudstjenesteoplevelsen bedre (Ki1 s. 16f.).

2. Sammenhæng med konfirmationsforberedelsen?

Konfirmanderne er vant til en "gudstjenestelig praksis" i forbindelse med konfirmationsforberedelsen, hvor de går i kirken for at synge, bede Fadervor, sige trosbekendelsen og læse/lytte til evangeliet fra tegneserien "Menneskesønnen". Præsten har også nogle gange forberedt dem på den kommende søndags tekster/tema ved denne lejlighed.

3. Deltagere i højmessen?

Konfirmanderne udtrykker, at de "nok mest er tilskuere" til gudstjenesten – på nær i nadveren (Ki1 s. 17f.). Direkte adspurgt siger de, at de deltager, når de synger med, men det gør de kun, hvis de kender salmerne, og Christian tilkendegiver, at han aldrig synger med. Derimod husker de alle tilbage på en gudstjeneste, hvor de som minikonfirmander skulle medvirke med bl.a. drama, og selv om den gudstjeneste ligger fire år tilbage i tiden, kan de stadig genkalde sig en del af indholdet (Ki1 s. 16). De har altså prøvet at deltage i betydningen medvirke i en gudstjeneste, og det har gjort indtryk.

4. Oplevelse af fællesskab?

Det er karakteristisk for det lille sogn, at konfirmanderne kender alle de andre kirkegængere. De bemærker de voksnes fællesskab efter gudstjenesten, hvor snakker sammen uden for kirken, og konfirmanderne hilser også på mange af de andre kirkegængere. Der er altså et tydeligt socialt aspekt forbundet med disse konfirmanders højmesseoplevelse (Ki1 s. 13, 20). Det kan dog ikke sammenlignes med den gudstjenesteoplevelse, Anna fremhæver fra en børnelejr, hvor de gode, kendte sange og oplevelsen af at være mange børn sammen gav en rigtig stærk oplevelse af fællesskab (Ki1 s. 16)⁹.

5. Sammenfatning

Jeg finder det bemærkelsesværdigt, at disse kirkevante konfirmander ikke får mere udbytte af højmessen rent kognitivt, selv om Birgitte udtrykker, at gudstjenesten ligner en

⁹ Jf. Høeg, 2012.

skoletime ved, at "man får viden ind i hjernen" (Ki1 s. 13). Som den mindst kirkevante af de fire er hun den eneste, der har hæftet sig ved en sætning i prædikenen og finder, at den (emotionelt) kan være relevant i hendes liv, men hun knytter den bemærkelsesværdigt nok ikke sammen med evangeliet, (hun har hørt, at vi kan komme i stormvejr, men ikke hvad Gud/Jesus har at gøre med det). Generelt bemærker de ikke mange af gudstjenestens ord, kender kun én af salmerne, og skønt de er meget loyale over for gudstjenesten, giver flere af dem udtryk for kedsomhed (Ki1 s. 11, 12, 19) og ønske om noget nyt. Disse konfirmander er på den ene side det, der med anordningens ord kaldes "fortrolige med folkekirkens gudstjeneste", og emotionelt føler de sig trygge i kirken, som de betegner med ord som "hygge", "lunt" og "god stemning". På den anden side oplever de sig mest som tilskuere, og ingen af dem går hjem med et klart budskab eller bevæget efter dagens gudstjeneste. Socialt er det dog en positiv oplevelse, at de kender de fleste kirkegængere og oplever de voksnes fællesskab, og i fremtiden giver de tre kirkevante udtryk for, at de af og til vil følges med deres forældre eller kommende efterskole i kirke.

Konfirmandinterview2¹⁰

Interviewet er lavet på baggrund af en højmesse s. s. e. H3K 2017. Se gudstjenesteomtale i bilag 1 s. 2.

Interview med konfirmanderne Emma, Fie og Georg, som går på en friskole.

Ingen af dem har været vant til at gå regelmæssigt i kirke, inden de begyndte til konfirmationsforberedelse – de siger dog alle tre "til højtiderne". Georg kender desuden religiøs praksis med bordvers, aftenbøn mv. fra sine fætres hjem. Georg siger om sig selv, at han ikke er en gennemsnitlig konfirmand, for han elsker at gå i kirke og har allerede været der 11-12 gange. Han har også været i en frikirke og er meget optaget af det. Han er ellers meget interesseret i fysik og videnskab, men er gennem samtaler med præsten i forbindelse med konfirmationsforberedelsen blevet overbevist om, at man godt kan tro alligevel.

Under gudstjenesten sad de to piger sammen, og Georg sad sammen med sin kirkevante onkel, som han mødte i kirken.

1. Gudstjenestens højdepunkter og lavpunkter

De tre konfirmander er meget kognitive i deres tilgang til gudstjenesten og fremhæver alle prædikenen på forskellig vis¹¹. Emma og Fie kan godt lide de gode historier, som præsten

¹⁰ Transskriberet konfirmandinterview findes i bilag 4. I det følgende benævnes det som Ki2 (Konfirmandinterview2).

¹¹ 35% af de danske konfirmander i den europæiske konfirmandundersøgelse angiver, at de har lyttet til spændende prædikener. De tre konfirmander fra Ki2 tilhører tydeligvis denne gruppe. Schweitzer, 2015a s. 174 samt s. 216f.

fortæller undervejs i gudstjenesten, men kommer lidt til kort, når de skal gengive, hvad der egentlig blev sagt:

Emma: Altså, jeg kunne godt lide der, hvor det var, at... hende den lille pige der, da hun lige var blevet døbt, og det var at NN han fortalte den der lille historie omkring bjerget.

[..]

Det var en bjerghistorie, jeg kan ikke helt huske den, men jeg kan i hvert fald huske, at der var noget med et bjerg (Ki2 s. 3).

Fie kan godt lide, at præsten afspillede en sang i begyndelsen af prædikenen, fordi det var "sådan et lille twist. Det gjorde det lidt specielt", men hun sætter ikke ord på, hvad budskabet i sangen var, eller hvad præsten i øvrigt brugte sangen til (Ki2 s. 3). Hun fremhæver en fortælling fra en tidligere prædiken som sin bedste gudstjenesteoplevelse (Ki2 s. 20), mens Georg drømmer om længere og mere undervisende prædikener i stil med dem, han har oplevet i en frikirke (Ki2 s. 15f., 22). Georg fremhæver desuden læsningen fra GT (Ki2 s. 3) og funderer meget frem og tilbage over prædikenens/evangelietekstens teologiske indhold og kom til at tænke "på det der med Jesu ydmyghed og barmhjertighed" (Ki2 s. 7).

Det, at Fie finder sammenligningen mellem gudstjenesten og en skoletime rammende, peger også på en tydelig kognitiv tilgang til gudstjenesten:

Fie: Man lærer noget om Jesus eller om livet eller sådan..... Der er lidt den der elev-lærer over det, og man skal lære det fra nogen, der kender ret godt til det (Ki2 s. 15).

Når vi taler om dåb og nadver, er konfirmanderne på den ene side kognitive og udlægger den teologiske betydning, f.eks. om dåben:

Emma: Altså det med, at det er helt rent vand. Man får lov til at starte på ny -agtig også. Det der med at man bliver lidt genfødt. Man bliver ren og...

Fie: Det er også det med, at Gud tager en til sig, ligesom da Jesus blev døbt (Ki2 s. 10).

Emma og Fie nævner desuden, at nadveren giver tilgivelse.

Men der er også emotionelle oplevelser forbundet med sakramenterne. Som når Fie udtrykker, at dåben er "en smuk ting", eller at nadveren på en eller andet måde er "et fristed" for hende, hvor hun føler, at "det er okay, at man er, som man er" (Ki2 s. 9).

Også Georg giver udtryk for emotionelle oplevelser i gudstjenesten, og fremhæver f.eks. kirkerummets betydning: Det understreger bønner og "giver en stemning af.... vi gør det her for noget" (Ki2 s. 4).

Emma, hvis mor har hjernerystelse, følte sig ramt, da de syge blev nævnt. Det var i kirkebønnen, der blev bedt for de syge, men det er ikke afgjort, at Emma opfattede det som bøn eller blot en omtale af de syge, da hun nævner det i forbindelse med, at vi taler om prædikenen (Ki2 s. 8). Ud over dette ene udsagn svarer konfirmanderne nej til, at der

var noget i gudstjenesten, som direkte relaterede til deres liv. Dette rører ved en central problemstilling, som også den europæiske konfirmandundersøgelse peger på, nemlig skellet mellem *tilfredshed* og *relevans*¹². Disse konfirmander udtrykker således en generel tilfredshed med gudstjenesten (og i særdeleshed med prædikenen), men oplever ikke, at det relaterer direkte til deres liv.

Blandt gudstjenestens salmer fremhæver konfirmanderne DDS nr. 68 (Se, hvilket menneske), som de også sang sidste gang, de var til konfirmationsforberedelse:

Emma: [...] den virker også sådan lidt mere moderneagtig sådan.... så den passer bedre til vores generation, selv om den måske ikke er helt vild moderne. Det er ikke sådan en af de der helt vildt lange sange, man godt kan blive sådan lidt træt af (Ki2 s. 5).

Fie fremhæver desuden dåbssalmen (nr. 844 fra "100 Salmer"), som hun ikke kendte, men syntes havde en god melodi og tekst. I øvrigt betoner Emma og Fie, at salmer godt kan opleves meget lange (Ki2 s. 5), og de drømmer generelt om en kortere gudstjeneste (Ki2 s. 22). De kan alle tre imponeres af orgelmusik, men Georg, som har oplevet band i frikirken, synes bedre om dét, mens Emma mener, at man skal værne om traditionerne i kirken (herunder også orgelmusik) (Ki2 s. 6).

2. *Sammenhæng med konfirmationsforberedelsen?*

Sammenhængen med konfirmationsforberedelsen er tydelig for konfirmanderne, der oplever, at de bliver klædt på til (kognitivt) at forstå gudstjenestens dele gennem konfirmationsforberedelsen:

Georg: Jeg føler, konfirmandundervisningen er et værktøj til at kunne lære noget, som man kan bruge til at analysere gudstjenesten, og hvorfor er det sådan her, det foregår (Ki2 s. 12).

De har desuden hyppigt en "gudstjenestelig praksis" i kirken i forbindelse med konfirmationsforberedelsen med salmer, Fadervor, trosbekendelse, lystænding og fortælling.

3. *Deltagere i højmessen?*

Konfirmanderne oplever sig selv som deltagere i gudstjenesten gennem salmer og bønner, men særligt i nadveren.

Emma: ...Så synes jeg også er godt, at man kommer op og er sådan lidt mere med -agtig. Fordi man kommer helt op til alteret og er i stedet for bare at sidde nede bag ved...[...]

Fie: Også det der med, at nu er der nogen, der sådan direkte henvender sig til en selv. Altså det der med, at man får et blik fra præsten og han siger: Dette er Jesus Kristi blod og sådan noget. [...] Der er et andet nærvær (Ki2 s. 9f.).

¹² Mens 60% af de danske konfirmander i den europæiske konfirmandundersøgelse angiver, at de er tilfredse med gudstjenesterne, mener kun 28%, at gudstjenesterne sædvanligvis handler om noget, som har med dem og deres liv at gøre. Schweitzer, 2015a s. 174.

Fie lægger desuden vægt på, at man også deltager ved at lytte til præsten (Ki2 s. 17). Emma fremhæver dog også en gudstjeneste, hvor hun sang i koret og fik en anden oplevelse af "at være med i det" (Ki2 s. 21). Da jeg spørger til betydningen af, at én fra menigheden læser en bibeltekst op, fremhæver Emma oplevelsen af, at "en fra vores side kommer op og er med på den måde". Hun kan dog ikke huske, om det var en kvinde eller mand, der læste op i dag, så større indtryk har det altså heller ikke gjort (Ki2 s. 17).

4. Oplevelse af fællesskab?

På spørgsmålet om, hvorvidt konfirmanderne oplever fællesskab ved gudstjenesten, betoner de samtidigt det individuelle. Da Georg f.eks. skal svare på, om gudstjenesten er et holdspil, siger han "det er noget individuelt" (Ki2 s. 14), men senere siger han, at "man oplever fællesskab, man oplever, at man er sammen om én ting" (Ki2 s. 17). Fie og Emma understreger flere gange det positive i, at der er plads til mange forskellige mennesker i gudstjenesten (Ki2 s. 17f.). De oplever de øvrige kirkegængere som venlige og føler sig velkomne, men snakker ikke med dem. Fællesskabet består altså for dem i, at man som individer er samlet om det samme.

5. Sammenfatning

Der er her tale om tre intellektuelle og velformulerede konfirmander, der i udgangspunktet er positive over for højmesse¹³, selv om Emma giver udtryk for, at man lige skal tage sig sammen for at komme derhen:

Altså jeg skal tage mig lidt sammen til at gøre det og sådan [...], men når man så er der, så er det vel fint nok, man er der egentlig (Ki2 s. 22).

Georg er den mest positive og forestiller sig at være jævnlig kirkegænger også frem over. De er meget glade for deres præst og fremhæver hans evne til at fortælle historier og lave gode prædikener som bærende. Selv for disse meget kvikke konfirmander med en kognitiv tilgang til gudstjenesten, er det dog svært at udlede et budskab fra prædikenen, og sammenhængen med deres eget liv (relevans) er svær for dem at få øje på. Rent socialt har de ikke kontakt med de øvrige kirkegængere, men oplever alligevel en form for fællesskab. Fie og Emma vil ikke komme fast i kirke efter konfirmationen, kun "til højtiderne" som før de begyndte til konfirmationsforberedelse.

¹³ Den europæiske konfirmandundersøgelse peger da også på, at børn fra hjem med mange bøger (intellektuelle forældre) generelt vurderer gudstjenesten mere positivt end de øvrige. (Der forelægger ikke specifikke tal for de danske konfirmander, da spørgsmålet, om man var fra et hjem med flere eller færre end 100 bøger, ikke blev stillet i Danmark). Schweizer, 2015a s. 175.

Konfirmandinterview3¹⁴

Interviewet er lavet på baggrund af en højmesse søndag septuagesima. Se gudstjenesteomtale i bilag 1 s. 3.

Interview med Hannah, Ingrid, Jakob og Klaus.

De to piger synger i kirkekoret og går derfor meget i kirke (må dog som kormedlemmer sidde med mobiltelefonen under prædikenen). De to drenge har jævnligt været i kirke med deres forældre og er vant til henholdsvis bordbøn og aftenbøn. Alle fire er KFUM-spejdere og går af og til i kirke i den forbindelse. Det er altså konfirmander, der er mere kirkevante og for drengenes vedkommende mere vant til religiøs praksis i hjemmet end gennemsnittet.

Under gudstjenesten sad de to drenge sammen, mens pigerne var på pulpituret med kirkekoret.

1. Gudstjenestens højdepunkter og lavpunkter

De fire konfirmander, som erkender, at de har været mere opmærksomme ved gudstjenesten i dag, fordi de skulle interviewes, hæfter sig ved prædikenen og de eksempler, præsten bruger fra hverdagslivet (Ki3 s. 3, 8). Både eksemplerne fra sports- og skoleverdenen er noget, de kan relatere til. Hannah udtrykker da også om præsten:

Jeg kan rigtig godt lide NNs prædikener, fordi hun sammenligner det med i dag... hvor mange andre præster de snakker om, hvordan det var dengang. Hun sammenligner rigtigt meget med i dag, og det så har man noget og forholde sig til.

[..] Også som ung (Ki3 s. 3).

Pointen er da også klar nok for Hannah:

[..] det kan godt være, der er nogen, der sidder flere timer og slider for en opgave, så får de et 4-tal, så nogle de, de kører bare let over det og får et 12-tal. [..] så det sådan bliver bedømt....

Gud han ser det på andre måder, han siger, at det er lige meget, hvor gode vi er, eller hvad I er gode til, eller hvad I gør, for han elsker os (Ki3 s. 8).

Selv om konfirmanderne husker en del af prædikenen og kan forholde sig til eksemplerne i den, drømmer de om kortere prædikener og kortere gudstjenester i det hele taget (Ki3 s. 22f.), gerne mere moderne og med mere humor (Ki3 s. 25).

Deres tilgang til gudstjenesten er i høj grad kognitiv, og gudstjenesten ligner en skoletime, fordi man skal lære noget:

Hannah: Man skal jo på en eller anden måde lære noget, når man går i kirke. Det kan godt være, at det man skal lære er, at Gud han stoler på det, eller at man bare skal lære, at Gud har kærlighed til dig, men det er meningen, at du skal lære et eller andet... (Ki3 s. 17).

¹⁴ Transskriberet konfirmandinterview findes i bilag 5. I det følgende benævnes det som Ki3 (Konfirmandinterview3).

Gudstjenesten ligner dog også en skoletime ved at være kedelig (Jakob), og ved at man skal være stille (Klaus).

Også det sanselige/konkrete taler til disse konfirmander, og de to piger oplever det positivt, når der er børn i kirken (hvilket ikke var tilfældet denne dag), fordi de tilfører liv og humor:

Hannah: Jeg elsker børnegudstjenester og barnedåb. Især barnedåb.

Ingrid: Ja, fordi de der små børn de render altid rundt og på prædikestolen.

Hannah: [...] og så var der [...] en pige, der skulle døbes, så den bog der, som præsten skulle stå og læse op af, den var hun meget interesseret i, så hun blev ved med sådan at prøve at rive den ud af præstens hænder (*Ingrid og Hannah griner*) [...]

Ingrid: Det var rigtig sjovt (Ki3 s. 18, jf. s. 22).

Klaus fremhæver smagen ved nadveren (om det er saftvand eller vin) (Ki3 s. 11), men også den store, flotte kirke (Roskilde Domkirke), han har besøgt, hvor der var fem barnedåb, og der var "flere ting og kigge efter", hvilket gjorde det til en god gudstjeneste (Ki3 s. 21).

Jakob er den af konfirmanderne, der sætter flest ord på, hvad han føler, når han kommer til gudstjeneste. Ind imellem virker det lidt tillært, som om han er meget optaget af at sige det rigtige. Han nævner, at han føler sig "tryk i en kirke" (Ki3 s. 23), at man bliver "sådan rolig og kan åbne sig op derinde" (Ki3 s. 5), og han slår altid korsets tegn for sig, når han modtager brød, druesaft og igen til sidst før han rejser sig fra nadverbordet – en praksis han har set på film (Ki3 s. 10).

Heller ikke disse konfirmander hæfter sig ved kollekter, indgangsbøn eller udgangsbøn, men Hannah bemærker kirkebønnen (mest som et signal til kirkekoret om, at de skal stille sig klar), og de beder alle med på Fadervor. Jakob giver desuden udtryk for, at han kan bede sin egen bøn indvendigt under kollekterne (Ki3 s. 9). De to piger, som synger i kirkekoret, forholder sig til salmerne, og taler om "trælse salmer" og gode salmer (koret havde valgt Lasse Lunderskovs melodi til første salme), mens Klaus angiver, at han aldrig synger med og ikke kan huske salmerne. Jakob giver flere gange udtryk for, hvor svært det kan være at følge med i en salme – og ikke mindst at finde ind igen, når man falder ud (Ki3 s. 4, 7).

2. Sammenhæng med konfirmationsforberedelsen?

Der er en klar sammenhæng mellem konfirmationsforberedelsen og højmessens, da konfirmanderne hver gang har en "gudstjenestelig praksis" i kirken med salmesang, Fadervor og trosbekendelse, hvor præsten fortæller om den kommende søndags tekst og tema. Jeg deltog ved torsdagens konfirmationsforberedelse, hvor præsten genfortalte lignelsen og brugte et eksempel fra konfirmandernes hverdagsliv, og min opfattelse er i

overensstemmelse med Hannahs, at det hjælper konfirmanderne at være forberedt på prædikenen:

Hannah: Det giver et overblik, hvis nu man har hørt efter og kan huske det. NN siger altid: Jeg kommer til at snakke om.... og så egentlig bagtanken. Det giver et overblik (Ki3 s. 8).

3. Deltagere i højmessen?

Konfirmandernes oplevelse er, at kirkekoret er deltagere i gudstjenesten, mens drengenes rolle er mere til diskussion. Jakob oplever sig mest som tilskuer, mens Klaus understreger, at man deltager, hvis man synger med – det gør han så imidlertid ikke selv (Ki3 18f.). Han har dog prøvet som spejder at være fanebærer ved en gudstjeneste, og det gav ham en fornemmelse af såvel deltagelse som fællesskab (Ki3 s. 19).

4. Oplevelse af fællesskab?

De to piger fra kirkekoret har en klar oplevelse af fællesskab i kirken. Dels har de socialt fællesskab med de andre i koret og en god relation til organisten og præsten, men folk fra menigheden kontakter dem også og roser dem for deres indsats, og det er hyggeligt, synes de. Klaus giver udtryk for en lignende oplevelse, da han var fanebærer. Han nævner også, at der er fællesskab omkring nadveren, men ellers ikke, mens Jakob understreger, at han slet ikke kan lide at snakke med fremmede (Ki3 s. 19). Ingen af dem bryder sig om, at store grupper af konfirmander sætter sig sammen, og de fortæller, at der ofte er larm fra konfirmander på de bagerste rækker i kirken (Ki3 s. 24).

5. Sammenfatning

Der er tale om fire kirkevante konfirmander, der gennem konfirmationsforberedelsen hver uge er vel forberedte til søndagens højmesse rent kognitivt. Pigerne, som synger i kirkekor, har en god fornemmelse for salmer, liturgi og korsvar og oplever at være en del af et socialt fællesskab omkring kirken. Ingen af dem forestiller sig dog, at de vil gå i kirke den dag, hvor de ikke længere synger i kor. De to drenge, som har været vant til at gå i kirke med deres forældre, forestiller sig fortsat kirkegang i et vist omfang, Klaus især hvis han en dag får et barn, han kan tage med. De to drenge giver dog ikke udtryk for oplevelse af at være en del af et fællesskab i kirken.

Konfirmandinterview4¹⁵

Interviewet er lavet på baggrund af en højmesse søndag seksagesima. Se gudstjenesteomtale i bilag 1 s. 4.

Interview med konfirmanderne Lise, Mai, Nina og Oskar.

¹⁵ Transskriberet konfirmandinterview findes i bilag 6. I det følgende benævnes det som Ki4 (Konfirmandinterview 4).

Ingen af dem er vokset op med religiøs praksis i barndomshjemmet eller fast kirkegang. De har dog alle gået /går stadig til FDF/KFUM og K-klub og kommer til morgensang i kirken hver måned med skolen.

Under gudstjenesten sad Oskar og Mai sammen, Lise sad sammen med en veninde, og Nina sad sammen med sin mor.

1. Gudstjenestens højdepunkter og lavpunkter

Det, der gjorde størst indtryk på tre af konfirmanderne, er barsedåben. Det er de søde babyer (Ki4 s. 4), og at de større søskende fik lov at tørre hovederne (Ki4 s. 11) (emotionelt), men det er også tanken om, at de bliver en del af et fællesskab ved dåben (Ki4 s. 4) (kognitivt/emotionelt).

Nina lægger vægt på prædikenen og har også bemærket en pointe omkring dåben, hvor børnene "sådan ligesom bliver lukket ind i Guds rige, når de får det vand på hovedet" (Ki 4 s. 11). Hvor Nina tydeligvis har lyttet til prædikenen, og tankerne er blevet sat i gang, giver de andre ikke udtryk for at have hæftet sig ved pointerne (Ki4 s. 3, 8f.):

Nina: Noget med, at når man er ved kornet, så er man sådan.... så når man hører noget, så tager man det til sig og er åben for det og er åben for Gud og sådan noget....

De andre husker billederne, som præsten viste på PowerPoint, men ikke meget af betydningen bag. Mai har f.eks. også hæftet sig ved, at præsten sagde noget om kornet og "30, 60, 100", men husker ikke meningen. De giver alle fire udtryk for, at det er en lang prædiken, og at man kommer til at sidde i sine egne tanker (Ki4 s. 7), og på nær Nina, giver de udtryk for, at der ikke var noget i prædikenen, som ramte dem eller handlede om dem (Ki4 s. 9).

Alle fire konfirmander fremhæver lovsangen ledt af frivillige under nadveren som positivt, for det er "gode"/"søde" sange, som det er nemt at synge med på (Ki4 s. 5f.). Nina fremhæver desuden "børnekirkesangen" som et positivt indslag, hvor børnene fik lov til at "være på".

Nina var den eneste af de fire konfirmander, der gik til nadver, og selv om hun springer over vinen, som hun ikke bryder sig om, beskriver hun, at man "prøver at rette ryggen" og "føler sig mere voksen, når man sidder deroppe" (Ki4 s. 10). De øvrige går en gang imellem til nadver – især hvis de har forældre med, og pigerne udtrykker nadverens teologiske betydning:

Mai: Det var ligesom det, han gjorde, inden han... blev korsfæstet.

Lise: Mm, det er ligesom en påmindelse om, hvad det var, der egentlig skete og sådan.

Nina: Men også sådan hvorfor. (Ki4 s. 11).

Konfirmanderne bemærker ikke meget fra gudstjenestens bønner, men har alle bemærket, at de selv blev nævnt i kirkebønnen, ligesom de bemærker, at vi bad Fadervor to gange (Ki4 s. 9).

Det værste ved gudstjenesten er ifølge konfirmanderne, at den tager så lang tid (halvanden time) (Ki4 s. 5), og at man skal stå op så mange gange:

Lise: Jeg tror aldrig, jeg har stået så meget op i hele mit liv. (*Alle griner*).

Man skal bare stå op hele tiden!

Nina: Så skal man stå op og så skal man sidde ned, og så skal han lige sige et eller andet, og så skal man stå op igen...

Lise: Og man føler, man lige har gjort det for to sekunder siden (Ki4 s. 9).

Den oplevelse af vilkårlighed i, hvornår man står og sidder i en højmesse, er karakteristisk også i de øvrige interviews, og peger på manglende "fortrolighed med folkekirkens gudstjeneste".

Nina er den af de fire konfirmander, der giver udtryk for at få mest ud af gudstjenesten rent kognitivt (prædiken, dåbstale mv.), og hun sætter også klare ord på de emotionelle oplevelser, kirken bringer hende:

Jeg har det sådan lidt, når jeg sidder i kirken, så tænker jeg ikke rigtigt over alle de der ting, som man hader ved sig selv og sådan noget. Så føler man ligesom bare, okay nu er jeg et sted, hvor jeg bliver elsket, og hvor det er sådan lige meget, hvordan jeg er, og hvad jeg siger (Ki4 s. 5).

2. Sammenhæng med konfirmationsforberedelsen?

Sammenhængen med konfirmationsforberedelsen er mindre klar for konfirmanderne. De begynder ganske vist i kirken hver gang til forberedelsen, hvor de ligger på kirkebænkene med lukkede øjne og får en historie, der *kan* have en sammenhæng med søndagens tekst uden altid at have det. I kirken beder de også Fadervor, men de synger stort set aldrig til konfirmationsforberedelsen (Ki4 s. 12f.). Det er dog tydeligvis gode oplevelser, de har i kirken, der kan skabe rum for spiritualitet og åbne for en åndelig dimension¹⁶, og dermed også være en form for "indøvelse i gudstjenestelig praksis".

Konfirmanderne er meget glade for deres præst, og energien stiger i samtalen, når de fortæller om deres forhold til ham, og hans evne til at bringe sig selv i spil:

Nina (*ivrigt*): [...]Det føles lidt som om, han er ikke bare vores præst, han er ligesom vores ven - agtig.

Lise (*ivrigt*): Det er også noget andet, når man bliver undervist, han gør det sådan på en anderledes måde og fortæller om hans liv og hans familie.

[..]

Mai: Han er meganice.

¹⁶ Jf. Meyer, 2009 s. 227f.

Lise: Han er så sjov (Ki4 s. 18f.).

De mener også, det gør en positiv forskel for gudstjenesten, når det er deres egen præst, der har den, men ingen af dem forestiller sig at gå til højmesser i fremtiden. Hvis der kommer en ungdomsgudstjeneste i stil med den, Mai og Nina har deltaget i, planlagt af elever fra en efterskole, vil de måske overveje det. Det var en positiv oplevelse, for "der var ikke så meget kirke over det", der var band, det var afslappet, og de unge var gode til at komme med personlige og relevante budskaber (Ki 4 s. 19f., 23).

3. Deltagere i højmessen?

Konfirmanderne betragter sig selv som deltagere i højmessen og betoner den afhængighed, der er mellem præst og menighed. Gudstjenesten er et holdspil, hvor præsten måske nok har hovedrollen, men menighedens rolle er også vigtig, for uden dem "ville der jo ikke være nogen grund til at lave nogen gudstjeneste" (Ki4 s. 14, 15, 17).

Konfirmanderne taler dog med meget større begejstring om en gudstjeneste, de selv har lavet, da de var på konfirmandlejr (Ki4 s. 13f.), hvor de i grupper forberedte musik, drama, aktiviteter, nadver, albertavle mv¹⁷. Og på spørgsmålet om, hvorfor den var god, svarer de:

Oskar: Det var, at vi havde selv bestemt, hvad vi skulle lave.

[..] vi vidste, hvad der skulle ske, og det var nogle spændende ting, vi lavede [...] lege og sådan noget.

Lise: Man bliver sådan lidt stolt over det (Ki4 s. 20).

Det blev en gudstjeneste med leg, aktivitet, drama og god musik, og selv om den gudstjeneste også tog halvanden time ligesom dagens højmesse, fortæller de med stort engagement:

Lise: Det var ret cool, for vi skulle så op og tænde sådan nogle lys alle sammen. Det var rigtigt ...

Oskar: Ja, vi skulle alle sammen tænde et lys for én, man tænkte på.

Nina: Ja, og så kunne man skrive en bøn, og sådan ...

Lise: Og så blev den læst op og sådan noget (Ki4 s. 21f.).

Lise efterlyser da også "lidt mere opgave og lidt mere leg" i højmessen, og Oskar understreger "det fede" i at komme op og lave noget i stedet for at sidde stille i så lang tid (Ki4 s. 20f.).

4. Oplevelse af fællesskab?

Konfirmanderne oplever, at de møder søde mennesker i kirken, både blandt de ansatte og øvrige kirkegængere, og der er en vis samhørighed med dem, men de oplever også, at det

¹⁷ Jf. Kappelgaard og Fuhrmann, 2011.

er kedeligt at gå i kirke alene, og at det i høj grad er fællesskabet som konfirmander, der bærer den sociale gudstjenesteoplevelse (Ki4 s. 18, 16)¹⁸.

5. Sammenfatning

De fire konfirmander fremhæver det konkrete/sanselige i gudstjenesten: Barsedåben, lovsangen og den moderne musik, billederne i prædikenen. Rent kognitivt synes gudstjenesten langt hen ad vejen for svær for de fleste konfirmander, og kun Nina fanger nogle af pointerne i gudstjenestens mange ord. Konfirmanderne fortæller om en præst, der i konfirmationsforberedelsen er god til at være i øjenhøjde med dem, men i højmessen er det langt sværere for dem at relatere til det, han siger. Socialt set er det primært fællesskabet med de øvrige konfirmander, der bærer, og ingen af dem forestiller sig at fortsætte med at gå til højmesser, når de er blevet konfirmeret.

Konfirmandinterview5¹⁹

Interviewet er lavet på baggrund af en højmesse Fastelavns søndag. Se gudstjenesteomtale i bilag 1 s. 5.

Interview med Pia, Rebekka, Sara, Thomas og Uffe.

Ingen af konfirmanderne er kirkevante, men et par stykker har gået til minikonfirmand, og Pia har tidligere sunget i kirkekor i ét år.

Under gudstjenesten sad konfirmanderne sammen.

Under interviewet fylder Thomas meget. Han er meget snakkende og impulsiv (måske med en psykisk diagnose) og meget negativ. Han er en vigtig stemme at få med, da han repræsenterer en gruppe af konfirmander, som jeg har meget lidt kontakt med i nærværende projekt. Han udmærker sig også i denne undersøgelse ved kun at have været i kirke 2 gange, mens de øvrige har været der 7-10 gange.

1. Gudstjenestens højdepunkter og lavpunkter

Det, der gør mest indtryk på de tre piger, er barsedåben, og de finder det særlig festligt, at der er tre dåb denne dag. De forbinder dåb med noget, der sker i familien, så det, at "man som fremmed" er med til tre dåb, er noget særligt (Ki5 s. 4f., 24).

Thomas fremhæver nadveren:

Thomas: Man smager noget nyt, det der mærkelige røde noget, blod, som de kalder det. Det smager af et eller andet, jeg ikke ved, hvad er.

I: Så det er selve smagen, du godt kan lide?

¹⁸ Jf. Lorentzen, 2007 s. 254f. om vanskeligheden ved at opleve fællesskab i kirken efter konfirmation, når der ikke er kammerater at følges med.

¹⁹ Transskriberet konfirmandinterview findes i bilag 7. I det følgende benævnes det som Ki5 (Konfirmandinterview5).

Thomas: Ja og så prøve noget nyt (Ki5 s. 5, 6).

Det, der har gjort mest indtryk på Thomas, er dog en negativ oplevelse med en lettere forstyrret mand, der snakkede højt i begyndelsen af gudstjenesten og gik frem og tilbage, inden han forlod kirken. Det har gjort indtryk på alle konfirmanderne, men for Thomas fylder det så meget, at han fremhæver det som "irriterende", "det værste" osv. (Ki5 s. 5, 6, 8, 22).

I øvrigt er gudstjenestens lavpunkt den lange prædiken, som konfirmanderne finder gentagende og uforståelig:

Thomas: Så lange taler, som der ikke giver mening.

[..]

Sara: Hm, jeg tror måske også, det var da hun stod deroppe på den der prædikestol.... fordi det var så langtrukne og høre det hele tiden og sådan noget.

Thomas:det lød som om, hun sagde de samme ting tre gange eller sådan noget [...] bare på en lidt anderledes måde (Ki5 s. 6).

Bortset fra Thomas, der meddeler, at han ikke hørte efter, har de andre hørt i hvert fald brudstykker af prædikenen, som tog udgangspunkt i fastelavn, og Pia når frem til at formulere prædikens budskab, som man skal "vise sit sande jeg", og "man kan ikke længere skjule sig" bag en maske. Rebekka har også en idé om, at det hænger sammen med dåben, uden at hun nærmere kan gøre rede for sammenhængen (Ki5 s. 10). Uffe har fået sin egen association undervejs²⁰, da præsten har talt om at blive afsløret:

Uffe: At man ikke kan skjule sig mere, men bliver afsløret.

I: Hvad tænkte du over med det?

Uffe: At man ikke skal lave nogle skudt-i-hovedet-ting, som at begå indbrud, man kan blive afsløret på to sekunder (Ki5 s. 11).

Prædikenen er dog primært en negativ oplevelse for konfirmanderne, da de kognitivt kun hæfter sig ved en smule af, hvad der bliver sagt, og emotionelt giver udtryk for følelser som kedsomhed, træthed og oplevelsen af manglende relevans (Ki5 s. 11).

Nadveren fremhæves derimod som en god oplevelse, hvor konfirmanderne fokuserer på smagen og oplevelsen af at gå til nadver med kammerater. Pia har dog også en følelse af at blive udstillet, for det var "pinligt, når man skulle gå tilbage, for mennesker kiggede på én" (Ki5 s. 13).

Konfirmanderne finder salmerne lange og kedelige, og Rebekka giver udtryk for noget, jeg flere gange er stødt på i disse interviews, at det er svært at følge med i teksten. Det er

²⁰ Jf. Gaarden, 2015 s. 108f.

ganske enkelt vanskeligt for en konfirmand at finde ind i en lang indviklet salmetekst igen, når melodien er ukendt, og man først er faldet ud:

Rebekka: ..Det er bare nogle gange, så er det svært at høre, hvad de synger..

[..]

I: Men synger du ikke selv med, Rebekka? Sidder du ikke med salmebogen?

Rebekka: Jo, nogle gange, men det er stadig svært, for hvis man lige er kommet ind på... så er det svært at vide, hvor i teksten det er.

Thomas: Hvis man nu lige hoster eller sådan noget, så, så... skal man lige sidde og kigge lidt frem, før man finder det ord, hvor de synger det (Ki5 s. 9).

Desuden har konfirmanderne en klar opfattelse af salmernes tempo:

Thomas: Ind imellem så synes jeg, de synger så langsomt på dem [..]

Et ord det kan vare 3-4-5 sekunder

Konfirmanderne ønsker generelt en kortere gudstjeneste med salmer, de kender og nemmere kan forstå, og lavere orgelmusik, så man bedre kan høre menighedssangen.

Desuden skulle der være færre bønner, synes de (Ki5 s. 26).

2. *Sammenhæng med konfirmationsforberedelsen?*

Konfirmanderne ser en sammenhæng mellem konfirmationsforberedelsen og højmessens i Fadervor og trosbekendelsen, som bruges begge steder. De har som regel en "gudstjenestelig praksis" i kirken i forbindelse med konfirmationsforberedelsen med salmesang, fortælling, Fadervor og trosbekendelse (Ki5 s. 15).

3. *Deltagere i højmissen?*

De fire konfirmander, der gik til nadver, betragter sig selv som deltagere i gudstjenesten (Thomas: "*tvungne* deltagere"), mens Sara, som ikke modtog nadver eller sang med på salmerne, oplever sig mere som en tilskuer til gudstjenesten:

I: Du synes, du var tilskuer?

Sara: Ja, det synes jeg, for jeg gik som sagt ikke op til... [..] nadver.... det synes jeg ligesom man deltager, når man gør det, og så var jeg heller ikke så god til at synge med på sangene, jeg vil nok sige, jeg var nok lidt mere tilskuer... bare for at være der (Ki5 s. 21).

Konfirmanderne har dog tidligere prøvet at medvirke i en højmesse, hvor de i høj grad følte sig som deltagere. De fire, der var med til det, fremhæver det som den bedste gudstjenesteoplevelse, de har haft. Ved gudstjenesten skulle nogle af dem læse tekster/bønner op, mens andre hjalp kirketjeneren eller forberedte mad i sognegården (Ki5 s. 2, 22, 25f.). Det er da også karakteristisk, at hvor konfirmanderne slet ikke har bemærket ordlyden i de øvrige bønner ved højmissen, har Uffe hæftet sig ved nogle ord i "afgangs bønnen", hvor der blev sagt "tak fordi du har lært os det, vi skal vide" (Ki5 s. 12). Der er en sandsynlig sammenhæng mellem, at han hæfter sig ved disse ord, og at han i

forbindelse med den gudstjeneste, hvor konfirmanderne selv skulle medvirke, var den, der bad udgangsbønnen (Ki5 s. 26).

4. Oplevelse af fællesskab?

Uffe giver udtryk for en vis fællesskabsfølelse, mens de øvrige ikke oplever egentligt fællesskab med de øvrige kirkegængere. Selv om de andre hilser og siger hej, snakker konfirmanderne ikke med dem, kun med hinanden. Konfirmanderne havde dog en anderledes positiv oplevelse af fællesskab den søndag, hvor de selv skulle medvirke:

Sara: Jeg synes, man var sådan lidt mere del af et fællesskab, da vi selv stod for [...] gudstjenesten, fordi så sådan til sidst, flere de kom hen og snakkede med en og sagde sådan, at det var godt gået, og hvor man snakkede også lidt mere med præsterne og sådan noget, hvor man fik sådan lidt mere indblik af det i forhold til, hvis man bare er tilskuer eller deltager. Så sidder man egentlig bare lidt for sig selv og ikke er så meget en del af det (Ki5 s. 22).

Pia giver desuden udtryk for, at hendes bedste gudstjenesteoplevelse var brorens konfirmation, og at det var pga. fællesskabet med familie og venner i den forbindelse (Ki5 s. 26).

5. Sammenfatning

De fire konfirmander, (Thomas var gået på det tidspunkt,) giver udtryk for, at det er rimeligt nok, at konfirmander skal gå i kirke som en del af konfirmationsforberedelsen:

Pia: Jeg synes, det er rimeligt, fordi du ... når du bliver konfirmeret, så siger du jo, at du tror på Gud og hans budskab, så du burde jo også vide noget om Gud for at kunne sige ja til det (Ki5 s. 27).

Ingen af dem vil dog fortsætte med at gå i kirke, når de er blevet konfirmeret, og højmissen opfattes af disse konfirmander som en lang og svær størrelse. Thomas er undervejs meget direkte i sin kritik, når han omtaler højmissen som "spild af tid" (Ki5 s. 3) og "langtrukken" (Ki5 s. 8) og bebuder, at det bedste ved gudstjenesten var, da den var færdig (Ki5 s. 6). Hverken kognitivt, emotionelt eller socialt er en almindelig højmesse en positiv oplevelse for disse konfirmander, der dog havde en mere positiv oplevelse den søndag, de selv skulle medvirke aktivt.

Konfirmandinterview6²¹

Interviewet er lavet på baggrund af en højmesse 1. s. i fasten. Se gudstjenesteomtale i bilag 1 s. 7.

Interview med Viktor, Winnie, Xenia og Yasmin.

²¹ Transskriberet konfirmandinterview findes i bilag 8. I det følgende benævnes det som Ki6 (Konfirmandinterview6).

Ingen af konfirmanderne er vokset op med kirkegang eller religiøs praksis i hjemmet. Yasmin kender dog til det fra sin mormors hjem, de har alle fire været minikonfirmander, og Winnie har været spejder.

Under gudstjenesten sad de fire konfirmander sammen, gjorde en ihærdig indsats for at synge med og havde flere gange havde fat i liturgiarket.

1. Gudstjenestens højdepunkter og lavpunkter

Det bedste ved gudstjenesten er ifølge disse fire konfirmander nadveren. "Så kommer man lidt i gang igen", "så får man lidt at drikke og lidt at spise, og så er man frisk igen" (Ki6 s. 4, 10). Det er altså selve bevægelsen, at man går op efter at have "sat sig ned hele tiden og stået stivt op", og det at man spiser og drikker, der får konfirmanderne til at omtale nadveren som et højdepunkt og det bedste ved gudstjenesten.

Yasmin bemærker den violette messehagel, og Winnie fremhæver koret. Hun kender ikke nogen i koret, men synes, at der måske "kommer mere gang i det", eller at "det hjælper gudstjenesten på en måde", når der er kor med (Ki6 s. 3, 4). Det er altså også hos disse konfirmander de sanselige oplevelser, hvor konfirmanderne rører sig, smager, ser og hører noget anderledes, som fremhæves.

Et lavpunkt i gudstjenesten er derimod prædikenen (og tekstlæsningerne). Yasmin nævner "de lange taler", Winnie, at "det er så lang tid, man skal sidde og vente", mens præsten prædiker, og Viktor mener, at man skal stå op i lang tid (Ki6 s. 5). Yasmin påpeger, at præsten stillede et spørgsmål i begyndelsen af prædikenen, (hvorfor skulle Jesus dø?), som han brugte resten af den lange prædiken på at besvare. Til slut kom han med et kort resume, og Yasmin tænkte, "hvorfor han ikke bare sagde *det* i stedet for den *megalange* historie?" (Ki6 s. 7). Hun er i øvrigt (kognitivt) den eneste konfirmand i denne undersøgelse, som bemærker opbygningen af en prædiken.

Også Viktor har hørt noget af indholdet af prædiken og genfortæller:

Det med, at han [Jesus]også kun gad være menneske. Han gad ikke være overmægtig... Guds kræfter og sådan noget, det gad han ikke og have... Djævelen gav ham fristelsen (Ki 5 s. 7).

Viktor giver desuden udtryk for (emotionelt), at der var en pointe i prædikenen, som han oplevede relevant i sit eget liv:

Jo, det der med..at..du skal ikke lytte til, hvis andre siger, du skal gøre et eller andet dumt, så skal du ikke gøre det. F.eks. som Djævelen siger, du skal hoppe ned fra bjerget og blive grebet af de der engle, og han ville jo kun være et menneske, Jesus, det ville han jo ikke (Ki5 s. 7).

Salmerne var ifølge konfirmanderne både lange og ukendte, "så til sidst, så gider man ikke rigtigt synge med mere", siger Victor. Xenia påpeger desuden, at de ligger i et toneleje, hvor det er svært at synge med:

..også fordi så skal man lave sådan en megalys stemme, og det... det er jeg ikke så god til. Så synger jeg ikke altid med (Ki6 s. 6).

Da jeg spørger, om der er en salme, de særligt har lagt mærke til denne dag, fremhæver Viktor dog DDS nr. 487 (Nu fryde sig hver kristen mand) på Lasse Lunderskovs melodi som en, der var "gang i". De fremhæver i øvrigt musik og sange fra *TeenChurch* (gudstjenester for konfirmander på provstiplan). Her er det et band, der spiller, og der bruges nyere sange, bl.a. nogle, de kender fra medierne.

Yasmin bemærker en pointe i udgangsbønnen, som hun hæfter sig ved, men ikke tænker nærmere over efter gudstjenesten:

Der til sidst, hvor at hende damen, hun skal op og sige nogle ting sådan udgangsbøn, der siger hun, at tak fordi vi kan gå herfra sådan uden synder og sådan noget, som et frit menneske (Ki6 s. 8).

[..]

så tænker man sådan lidt selv... alt det dumme, man har gjort, det er glemt nu, og så skal man bare komme videre og sådan noget... men det er ikke sådan noget, man går og tænker over... (Ki6 s. 11).

Det er bemærkelsesværdigt, at disse konfirmander, som har været i kirke 8-10 gange, giver udtryk for, at det er svært at orientere sig på nummertavlerne, (det forvirrer bl.a. med en særlig nummertavle til dåbs- og nadversalmer) (Ki6 s. 19). Det er ligeledes vanskeligt for dem at følge med på liturgiarket. Det liturgiark, der er tænkt som en håndsrækning til kirkefremmede, er altså for indforstået til, at det kan fungere som sådan for f.eks.

konfirmander. Yasmin udtrykker det sådan her:

Man ved ikke, hvad der er hvad, sådan når at der står, at præsten siger et eller andet, og så skal man sige noget, man ved jo ikke, hvor man er henne i det, fordi det er sådan nogle lange forklaringer, så ved man ikke, om man er springet over til næste projekt (Ki6 s. 9).

Når Viktor nævner, at der nogle gange står "*meningen rejser sig*", afslører det da også, at et ord som *menighed* ikke er genkendeligt for en konfirmand, og de er i øvrigt henvist til at kigge på de andre kirkegængere, når de skal finde ud af, hvornår de skal stå og sidde (Ki6 s. 16, 19). For Yasmin er det, at præsten ifører sig messehagel, et tegn på, at der snart er nadver, (hvilket hun altså ikke forbinder med, at det kommer lige efter prædikenen f.eks.) (Ki6 s. 4). Konfirmanderne er med andre ord ikke "fortrolige med folkekirkens gudstjeneste" efter de pligtige 10 gange til gudstjeneste.

2. Sammenhæng med konfirmationsforberedelsen?

I forbindelse med konfirmationsforberedelsen er der hver gang en "gudstjenestelig praksis" i kirken med salmesang, Fadervor, trosbekendelse og en fortælling, der *kan* lægge op til søndagens gudstjeneste, uden at den dog gør det fast. Konfirmanderne har i den

forbindelse lært, hvordan man skal gebærde sig i en kirke, hvor telefonerne skal væk, stemmerne dæmpes, og at de ikke skal tale så meget (Ki6 s. 11f.). Når de skal beskrive stemningen i kirken, er det dog med ord som "stille" og "kedeligt" (Ki6 s. 5).

3. Deltagere i højmessen?

Konfirmanderne oplever sig selv som deltagere ved højmessen gennem nadver, salmesang, når de rejser sig, modtager velsignelsen eller beder (Ki6 s. 15).

Konfirmanderne har desuden prøvet selv at medvirke i en gudstjeneste i forbindelse med konfirmandlejren, hvor de i grupper producerede film/lavede malerier og sammen skulle optræde med en sang. Konfirmanderne fremhæver denne gudstjeneste som en god oplevelse og sjov at forberede (Ki6 s. 12f.).

4. Oplevelse af fællesskab?

Det er karakteristisk, at konfirmanderne gerne vil følges med hinanden i kirke, og at bedsteforældre måske kan følge med en enkelt gang, men derimod ikke forældrene. Det er også karakteristisk, at der ikke er meget fællesskab med de øvrige kirkegængere, hvor man hilser, hvis der er nogen, man kender, men ikke har yderligere kontakt med dem (Ki6 s. 15f.). Det sociale aspekt ved højmessen ligger altså primært i, at man følges ad som konfirmander.

5. Sammenfatning

Disse konfirmander fremhæver de konkrete sanselige oplevelser i gudstjenesten som nadver, kor og messehagel. Det, de fremhæver ved TeenChurch og efterlyser i højmessen, er ud over band og nyere sange, at der er mere bevægelse, (når de går rundt til stationer), at man kan have det sjovt med vennerne, samt at prædikenen er kortere og sjovere (Ki6 s. 7, 18). Ved TeenChurch er der altså langt mere at hente i hvert fald emotionelt og socialt for en konfirmand. Generelt efterlyser især Viktor mere glæde og humor i højmessen (Ki6 s. 5, 14 og 18), og konfirmanderne forestiller sig i fremtiden højst at komme i kirke juleaften eller f.eks. til barnedåb (Ki6 s. 19).

5. Diskussion af hovedspørgsmålene

5.1. *Hvad er højmessens højdepunkter og lavpunkter for en konfirmand?*

I den europæiske konfirmandundersøgelse svarer 60% af de danske konfirmander, at de er tilfredse med gudstjenesterne. Det er dog ikke ensbetydende med, at de har positive gudstjenesteerfaringer, men dækker måske blot over, at de ikke forestiller sig, det kan være anderledes. I hvert fald finder 56%, at gudstjenesterne er kedelige, kun 35% af dem oplever, at de har hørt spændende prædikener, kun 26% oplever, at det er godt at synge gamle salmer, mens 34% oplever det som positivt at synge moderne salmer. Det er desuden bemærkelsesværdigt, at kun 28% af konfirmanderne oplever, at gudstjenesterne handler om noget, der har med dem og deres liv at gøre (Schweitzer, 2015a s. 174).

I sammenligning med konfirmanderne fra de øvrige lande vurderer de danske konfirmander gudstjenesten allerlavest på stort set samtlige parametre²². Det er værd at bemærke, at der i den europæiske undersøgelse blev spurgt bredt til konfirmandernes oplevelser af gudstjenester, hvilket også indebærer ungdomsgudstjenester mv. Hvis man havde spurgt til højmesserne alene, er der sandsynlighed for, at konfirmandernes vurdering ville være endnu lavere.

I nærværende konfirmandinterviews peger konfirmanderne da også på en række ting, der trækker nedad på deres gudstjenesteoplevelse – heriblandt de mange (uforståelige) ord og de lange (kedelige) salmer.

Prædiken

I en luthersk sammenhæng står prædiken traditionelt stærkt og betragtes af mange som et højdepunkt. Dette synes dog langt fra at være tilfældet for konfirmanderne. Mange af konfirmanderne i nærværende interviews klager således over "lange taler", kun få af dem kan efterfølgende gengive prædikenens pointer, og de oplever indholdet meget lidt relevant i forhold til deres eget liv. Prædiken er da også under pres i en tid, hvor kommunikationsformerne har ændret sig, og medierne har vænnet os til små, korte indslag med hurtige klip. Da også undervisningsformerne i skolen er forandret, møder konfirmanderne ikke andre steder en kommunikationsform, hvor én person står og snakker i 12-15 minutter, (med mindre det er en stand-up-komiker), og mange af konfirmanderne mister hurtigt koncentrationen. Det er da også karakteristisk, at flere af konfirmanderne efterlyser humor i prædiken og gudstjenesten i det hele taget (Ki1 s. 16f., Ki3 s. 25, Ki6 s. 5, 14, 18).

Der er dog konfirmander, som finder prædikenerne spændende – også uden at de helt kan gøre rede for indholdet (f.eks. Ki2). Meyer påpeger da også, at en god prædiken for

²² Dog er der endnu færre af de schweiziske konfirmander, der bryder sig om at synge gamle salmer.

konfirmanderne kan være en prædiken, der bidrager til en god atmosfære som helhed (emotionelt), og at det ikke altid er indholdet (kognitivt), som er afgørende (Meyer 2014 s. 12). Prædiken bliver således en del af stemningen og den sociale oplevelse i gudstjenesten. Dog udfordrer denne undersøgelse alligevel prædikanten til at *a.* tage afsæt i det konkrete levede liv²³, så det opleves relevant for såvel en konfirmand som en dåbsgæst²⁴, *b.* komme med små afsluttede pointer, som gør det muligt at få udbytte af en prædiken, som man ikke hører fra ende til anden (hvilket de færreste gør), og til *c.* at tale et letforståeligt dansk uden en masse "indforståetheder".

Salmer

I en luthersk gudstjeneste står også menighedssangen centralt, og i sammenligning med de øvrige lande i den europæiske konfirmandundersøgelse, synger danske præster mere med konfirmanderne i konfirmationsforberedelsen (Schweitzer, 2015a s. 173f.). Alligevel vender de danske konfirmander tommelfingeren nedad til salmesangen. Konfirmanderne i nærværende interviews efterlyser da også salmer, "som det er nemmere at synge med på", og musik, de kender til. De giver udtryk for, at små lovsangsvers og nye salmer som DDS nr. 13 eller nr. 68 er lettere at være med til, og at de sætter pris på, når de til konfirmandgudstjenester møder musik, de i forvejen kender. Man kan måske også med rette spørge, om man i en luthersk gudstjeneste går fejl af Luthers intension med i det 16. århundrede at skrive nye salmer på modersmål tilsat samtidens melodier ved at fastholde så mange gamle salmer og melodier i de danske højmesser?

Sakramenter

Mens prædiken og salmerne er et lavpunkt for mange konfirmander, er sakramenterne til gengæld populære. Mange af konfirmanderne fremhæver således nadver og dåb som højdepunkter i højmessens²⁵. Her kommer andre sanser end hørelsen i brug, for der er noget at se på, der er bevægelse og smag (se endvidere nedenfor om oplevelsen af at deltage i højmessens). Det er således primært sakramenterne som *aktivitet* i gudstjenesten, de fremhæver, og kun i mindre grad betydning eller emotionel/spirituel oplevelse.

Kollekter/bønner

Ved samtlige højmesser i denne undersøgelse blev der brugt nyere kollekter. I en ellers (de fleste steder) traditionel gudstjenesteliturgi har man således fornyet gudstjenestens bønner. Der er dog ikke én eneste konfirmand i denne undersøgelse, der bemærker disse kollekter, og Nete Enggaard erfarede da også gennem interviews af kirkegængere i Frederiksberg Provsti, at der er meget få kirkegængere, (og kun blandt meget kirkevante),

²³ Jf. Sundberg, 2004.

²⁴ Jf. dåbsgæsterne i Nete Enggaards undersøgelse blandt kirkegængere i Frederiksberg Provsti, som også påpeger prædikenernes manglende relevans i forhold til at få sagt noget om nutiden. Enggaard, 2015 s. 9ff.

²⁵ Jf. Høegh, 2010 og Harbsmeier, 2009.

der bemærker disse ændringer (Enggaard, 2015). Set fra kirkebænken opleves det altså ikke som meget fornyende, at der bruges nye kollektorer. Alle konfirmander bemærker derimod Fadervor, som de kender og gerne siger med på – ved to af gudstjenesterne dog som de eneste kirkegængere, da der ikke var lagt op til at bede i kor før nadveren.

5.2. Hvilken sammenhæng er der mellem konfirmationsforberedelsen og højmessen?

Gennem de senere år er der udviklet meget på konfirmationsforberedelsen, og bl.a. har etableringen af Folkekirkens Konfirmandcenter givet ny inspiration til inddragelse af andre arbejdsformer og metoder²⁶.

Mange præster inddrager også kirkerummet i konfirmationsforberedelsen og har en eller anden form for "gudstjenestelig praksis" hver gang. Nogle gange bruges samlingen i kirken til direkte at forberede konfirmanderne på søndagens højmesse (tema, salmer mv.) (jf. Ki3). Det er dog karakteristisk, at samlingerne i kirken ikke er noget, som konfirmanderne i nærværende interviews betegner som gudstjenester eller giver udtryk for, at de oplever som sådan. Hvis disse andagter/samlinger i konfirmationsforberedelsen skal opleves som gudstjenester og bidrage til at "indøve konfirmanderne i gudstjenestelig praksis", skal der altså arbejdes med både form og indhold.

Dette hænger nært sammen med konfirmandernes oplevelse af kirkerummet. Det blev konfirmanderne bl.a. spurgt om i en stor konfirmandundersøgelse i Roskilde Stift (Østergaard og Munksgaard, 2008 s. 103ff.), og det viste sig, at et flertal af konfirmanderne havde en kognitiv oplevelse af kirkerummet som et undervisningslokale, hvor man lærer Fadervor og trosbekendelsen, får mere viden om Gud og Jesus og bedre forståelse for gudstjenesten. Ud over denne kognitive opfattelse oplevede 4 ud af 10 dog rummet som en ramme for eksistentiel undren og tid til at tænke over livet. Denne emotionelle og æstetiske tilgang kræver imidlertid en bevidst brug af rummet, hvis det i konfirmationsforberedelsen skal blive andet end et undervisningslokale. Der kan således ligge en opgave i bevidst at inddrage kirkerummet som "det helt andet rum" og arbejde hen imod en åndelig åbenhed/stemthed hos konfirmanderne i stedet for alene at formidle kundskab og færdigheder. F.eks. kan man lære konfirmanderne at bede og ikke bare "øve Fadervor".

Meyer, der på tysk grund har beskæftiget sig indgående med konfirmandernes oplevelse af gudstjenester, peger også på behovet for at "lære gudstjeneste". Hans erfaring er, at regelmæssig kirkegang ikke fører til, at den evangeliske gudstjeneste opleves som et åndeligt hjem. Meyer angiver en 5-sporet vej til at lære gudstjeneste med udgangspunkt i

²⁶ Jf. Schweitzer, 2015a s. 45-58.

Ulrich Hemels lære om 5 religiøse dimensioner i undervisningen (Meyer, 2009 s. 227-231):

1. Religiøs følelse, som f.eks. kan øves ved meditation med konfirmanderne i kirken, hvorved man emotionelt åbner sig for det åndelige, 2. Det religiøse indhold, som indebærer kognitiv tilegnelse af viden om gudstjenesten, 3. Religiøse udtryksformer, hvor konfirmanderne selv arbejder med at forberede gudstjenester og andagter, 4. Religiøs kommunikation, hvor man arbejder med at udvikle et religiøst sprog gennem dialog og refleksion over praksis samt arbejder med nonverbale religiøse udtryksformer som lystænding, korstegnelse mv., 5. Subjektiv religiøs livsudfoldelse, som i relation til gudstjenesten indebærer, at konfirmanderne efterhånden skal udvikle deres eget forhold til gudstjenesten via arbejdet med de fire øvrige dimensioner.

Meyer peger her på en flersporet vej til dybere og bedre gudstjenesteoplevelser for konfirmanderne. I overensstemmelse med Meyers erfaringer peger nærværende konfirmandinterviews da også på, at den "fortrolighed med folkekirkens gudstjeneste" og "indøvelse i gudstjenestelig praksis", som anordningen taler om, ikke opnås alene ved, at konfirmanderne går til højmesse 10 gange²⁷. Når selv konfirmander, der har været i kirke 8-10 gange, er grundlæggende i tvivl om, hvordan man finder rundt på nummertavlen eller på liturgiarket og føler sig fremmede i forhold til salmer og den øvrige liturgi, peger det på behovet for mere *viden* om gudstjenesten, og når sakramenterne nedskrives til kun at være aktiviteter i gudstjenesten eller formålet med gudstjenesten for konfirmanderne reduceres til, "at man kommer for at lære noget", peges der på behov for et arbejde med *spiritualitet og religiøs praksis*. Der er således, som Meyer peger på, behov for i konfirmationsforberedelsen at arbejde bredt med gudstjeneste på forskellig vis, der understøtter de forskellige religiøse dimensioner.

5.3. I hvor høj grad oplever konfirmanderne sig som deltagere i højmessen?

Den europæiske konfirmandundersøgelse peger på en klar sammenhæng mellem aktiv deltagelse i gudstjenesten og tilfredshed med gudstjenesten. De konfirmander, der har haft opgaver i en gudstjeneste er således mere positive over for samtlige elementer i gudstjenesten, og dem, der har haft lejlighed til at bidrage med deres egne idéer, er endnu mere positive (Schweitzer, 2015a s. 177f.).

De danske præster vil tilsyneladende også gerne inddrage konfirmanderne. I hvert fald svarer 71% ja til, at konfirmandernes aktive deltagelse i gudstjenesten i form af konkrete opgaver er vigtig, og 62% finder det vigtigt, at konfirmanderne bidrager med deres egne

²⁷ Nielsen betoner, at gudstjenesten læres mimetisk ved at høre og se, hvad andre gør for samtidigt at gøre det samme (Nielsen, 2011). Denne mimetiske tilegnelse kan dog ikke stå alene ifølge Meyer, som netop anfægter, at gudstjeneste læres alene ved blot at gå til gudstjeneste (Meyer, 2009 s. 235f.), jf. Eek, 2004.

idéer (Schweitzer, 2015a s. 221). Disse tal står dog i skærende kontrast til, at omkring 80% af konfirmanderne ved slutningen af konfirmationsforberedelsen ikke har oplevet at kunne bidrage med deres egne idéer til gudstjenester. De danske konfirmander er tilsyneladende de konfirmander i den europæiske undersøgelse, som inddrages allermindst i gudstjenesterne, både hvad angår at have opgaver, og hvad angår at bidrage med egne idéer (Schweitzer, 2015a s. 174).

Konfirmanderne i nærværende undersøgelse fremhæver de gudstjenester, hvor de har været aktive, og kan huske dem i op til flere år efter (Ki1 s. 9). De gudstjenester står som højdepunkter for flere af dem og gav dem ud over oplevelse af delagtighed også en oplevelse af fællesskab²⁸. Konfirmanderne fra Ki4, som selv havde tilrettelagt en gudstjeneste, hvor de havde stor indflydelse på indholdet, vendte tilbage til denne positive oplevelse flere gange i interviewet (Ki4 s. 13f, 20f). Der, hvor konfirmanderne bliver mere end statister, der læser en tekst op, som andre har valgt/skrevet, men selv er med til at forme indholdet, øges engagementet altså yderligere, helt i tråd med indsigter fra pædagogisk motivationsforskning, hvor Deci og Ryan peger på tre basale psykologiske behov bag motivation: *a.* selvstændighed/autonomi, *b.* erfaringer af egne evner/oplevelse af at være kompetent og *c.* sociale relationer (Meyer, 2014 s. 10f.). At kunne arbejde med sine egne idéer i en gudstjeneste bæres tydeligvis af de første to motivationsfaktorer, men alle konfirmander i nærværende undersøgelse, der havde deltaget aktivt i en gudstjeneste, gav desuden udtryk for en større oplevelse af fællesskab (den tredje motivationsfaktor).

Modeus peger på, at der kan være mange forskellige former for delagtighed i en gudstjeneste (Modeus, 2015 s. 220ff.)²⁹, og det er naturligvis ikke sådan, at man udelukkende er delagtig eller deltager i gudstjenesten, hvis man har praktiske opgaver eller har haft indflydelse på indholdet. Interviewene med konfirmanderne afslører dog et problem i en højmesse, hvor menighedens deltagelse i høj grad består af salmesang og korsvar i en dialog med præsten/liturgen. Hvis salmerne er ukendte og opleves lange, uforståelige og usangbare, og korsvarene langt mindre er noget, man kan synge med på, opleves det nemt passiviserende at være til højmesse. Når præstens "indlæg" i dialogen i form af kollekter, læsninger og prædiken desuden går hen over hovedet på mange konfirmander, er dialogen udfordret, grænsende til ikke-eksisterende³⁰. Det er klart fremmende for oplevelsen af deltagelse, når der er valgt en salme, som konfirmanderne

²⁸ Jf. Schweitzer, 2015b s. 80f., identifikationen med kirken kan øges gennem participation. Bl.a. ved medbestemmelse og aktiv deltagelse i gudstjenesten og det øvrige kirkeliv.

²⁹ Jf. tidligere opgave i masterforløbet "Frivillighed og participation ved Bøn&Brunch i Brorsons Kirke", hvor jeg beskæftigede mig indgående med de forskellige former for delagtighed i gudstjenesten, der omfattede langt mere end inddragelsen af frivillige til konkrete opgaver.

³⁰ Jf. Von Stemm og Meyer, 2010 s. 86, spænding mellem kernemenigheden og konfirmanderne (og deres forældre), hvor sidstnævnte ikke finder muligheder for at udtrykke deres trosliv i den klassiske gudstjeneste.

kender, eller når der bruges småsange, som er nemme at synge med på, uden at man på forhånd kender dem.

Mange konfirmander i nærværende interviews fremhæver desuden nadveren som det tidspunkt i gudstjenesten, hvor de oplever sig mest som deltagere. For konfirmanderne i interview 1 og 5 udgjorde det ligefrem forskellen på, om man var deltager eller tilskuer, om man modtog nadver. Det, at man fysisk bevæger sig frem i kirkerummet, knæler, spiser og drikker brød og druesaft, giver en konkret, kropslig oplevelse af, at være en aktiv deltager. Det er da også karakteristisk, at konfirmanderne (bl.a. i Ki3 og Ki6) har ønsker om flere konkrete "gøre-sammenhænge" i højmessen (f.eks. stationer, lystænding, leg/bevægelse, opgaver mv.), som de har oplevet i andre former for gudstjenester³¹.

5.4. Hvilke oplevelser af fællesskab har konfirmanderne i højmessen?

Meyer har gennem mange interviews med tyske konfirmander erfaret, at oplevelsen af fællesskab, stemningen og det "at føle sig tryk i gruppen" er afgørende for konfirmandernes oplevelse af en gudstjeneste (Meyer, 2012a s. 9f.). Med andre ord vejer det sociale aspekt tungt, når konfirmanderne skal afgøre, hvorvidt en gudstjeneste er god, og selv en gudstjeneste, som opleves fremmedartet og svær, kan vurderes positivt af en konfirmand, hvis der er en god oplevelse af fællesskab og stemning.

Flere af konfirmanderne i nærværende interviews fremhæver da også som nogle af deres bedste gudstjenesteoplevelser de gudstjenester, hvor der var en stærk oplevelse af fællesskab, hvad enten det var med jævnaldrende, de ansatte i kirken, den øvrige menighed eller familie/venner (Ki1 s. 16: En gudstjeneste på en børnelejr, Ki5 s. 22: En højmesse, hvor konfirmanderne medvirkede, Ki5 s. 26: Brorens konfirmation, Ki6 s. 18: TeenChurch for konfirmander).

Fællesskab, *koinonia*, kendetegnede også de første kristne menigheder, og Meyer opfordrer til et arbejde med at give konfirmanderne "koinoniske erfaringer" i menigheden (Meyer, 2012a s. 11). Han peger ikke på bestemte metoder, men understreger, at fællesskabsoplevelser kan skabes på forskellig vis i forskellige kirkelige miljøer uanset, om det er "en liberal, evangelikal, højkirkelig eller erfaringsorienteret kontekst".

Også i den europæiske konfirmandundersøgelse blev der spurgt til konfirmandernes sociale oplevelser i gudstjenesten. Konfirmanderne blev således spurgt, om de mødte venlige mennesker, om de følte sig trygge i gruppen, og om de kunne lide at være en del af gudstjenestefællesskabet. Omkring halvdelen (56%) af de danske konfirmander svarede ja til, at de mødte venlige mennesker ved gudstjenesten. Lidt flere (58%) følte sig trygge i

³¹ Jf. Munksgaard, 2011.

gruppen, mens kun 37% kunne lide at være en del af gudstjenestefællesskabet (Schweitzer, 2015a s. 174). Disse tal er lavere end tallene fra de øvrige lande i undersøgelsen. De danske konfirmanders sociale oplevelser i gudstjenesterne er altså udfordret.

I nærværende konfirmandinterviews giver konfirmanderne da også udtryk for oplevelse af fællesskab med hinanden i højmessen, men sjældent med de øvrige kirkegængere. Gudstjeneste er i konfirmandernes optik noget, man følges ad til som konfirmander, og det sociale fællesskab, når man sidder sammen med andre konfirmander, er vigtigt. Flere af dem har tydeligvis også en rigtig god relation til deres præst, men skønt konfirmanderne i udgangspunktet er venlig stemt over for præsten, når de kommer til højmesse, giver det dem ikke nødvendigvis en positiv højmesseoplevelse – dertil er højmessens kommunikationsform for fremmed, og oplevelsen af et egentligt samspil med præsten i højmessen står svagt.

Et væsentligt indsatsområde kunne derfor være, at konfirmanderne hjælpes til at danne relationer til andre i og omkring kirken, hvilket eventuelt også kunne give lyst til også at fortsætte med komme i kirken, når konfirmationen er ovre. I *Anordning om børnekonfirmandundervisning og konfirmation* hedder det da også, at en del af formålet med konfirmationsforberedelsen er ”at lære dem, hvad det vil sige at leve i en kristen tro og som en del af det kristne fællesskab” (Kirkeministeriet, 2014 § 1 stk. 2, min kursivering), og selv om det kan diskuteres, om begrebet ”det kristne fællesskab” svarer til en folkekirkelig virkelighed (Iversen, 2016), findes der dog i og omkring de fleste kirker en aktiv skare af mennesker, der kunne knyttes relationer til.

Som Meyer også anfører, er der ikke én opskrift på, hvordan dette relationsarbejde skal laves. Eksempler kunne være at frivillige inddrages i konfirmandforberedelsen, at konfirmander kommer på besøg hjemme hos nogle af de faste kirkegængere, at konfirmanderne indgår i arbejdsfællesskab med frivillige omkring indsamlingsprojekter, kirkefrokost, bazar, spaghettigudstjeneste, kor mv. Mulighederne er mange, og sådanne relationsskabende aktiviteter kunne bidrage til oplevelsen af reelt fællesskab i kirken – også i højmessen.

6. Konklusion og perspektivering

Denne undersøgelse viser, at højmassen er svær for konfirmanderne, hvis kognitive, emotionelle og sociale udbytte ofte er lavt, når de deltager i en højmesse. Højmesserne opleves langt hen ad vejen som langtrukne, kedelige og uforståelige, fordi mange af ordene går hen over hovedet på konfirmanderne. Hertil kommer, at højmessernes indhold opleves meget lidt relevant i forhold til konfirmandernes livsverden. Selv om der er positive elementer som dåb, nadver, en kendt salme, en enkelt prædikenpointe eller bøn, der gør indtryk, ændrer det ikke ved, at store dele af højmassen opleves fremmedartet og passiviserende for konfirmanderne, der ikke bliver "fortrolige med folkekirkens gudstjeneste" eller "indøves i gudstjenestelig praksis" ved alene at deltage i højmesser. Mens konfirmanderne har et godt fællesskab med hinanden, når de følges ad til højmesse, er oplevelsen af fællesskab med de andre i kirken udfordret og eksisterer primært i det omfang, man kan opleve det som et fællesskab, at man er samlet om det samme uden at have kontakt med hinanden (Ki2).

Efter konfirmationen ophører kontakten med kirken for langt de fleste unge³². Det, de har oplevet i deres konfirmationstid, får dem ikke til at fortsætte med at gå i kirke, og det er i denne undersøgelse primært dem, der er vokset op med en kirkelig praksis, der har planer om at komme i kirken efter konfirmationen. Hvis man fortsat gerne vil se de unge i kirken og invitere dem til at tage del i meningsfulde gudstjenester, hvor evangeliet forkyndes, så det høres og kan blive betydningsfuldt, er der derfor behov for, at konfirmandernes gudstjenestedeltagelse genovervejes.

På baggrund af denne undersøgelse vil jeg derfor afslutningsvis komme med nogle få konkrete anbefalinger til, hvordan arbejdet med at "indøve konfirmanderne i gudstjenestelig praksis" kan gribes an, og hvordan konfirmandernes "fortrolighed med folkekirkens gudstjeneste" kan øges:

- Lad konfirmanderne opleve gudstjenester, der tager afsæt i deres livsverden (valg af tema, musik og salmer. Desuden flere "gøre-sammenhænge", kort præcis prædiken, nadver).
- Skab rum for gudstjeneste og spiritualitet i konfirmandforberedelsen.
- Lad konfirmanderne selv lave gudstjeneste.
- Udvælg nogle få højmesser, som konfirmanderne skal deltage i, og brug tid på i konfirmationsforberedelsen på forhånd at arbejde med tema og salmer. Lad

³² Jf. tidligere opgave i masterforløbet "Unge kontakt med kirken efter konfirmationen – en undersøgelse blandt gymnasieelever i Struer", hvor det fremgår, at gymnasieeleverne vælger kirken i dens klassiske form fra.

konfirmanderne have små praktiske opgaver ved højmessen (f.eks. dele salmebøger ud, dække alterbord, skænke kirkekaffe).

- Lad højmessens påvirkning af konfirmandernes anbefalinger (mere sansning/konkrete "gøre-sammenhænge", korte præcise prædikenpointer med afsæt i livsnære/relevante emner, kendte og enkle salmer, færre og enklere bønner).
- Lad konfirmanderne deltage i relationskabende aktiviteter med andre i og omkring kirken og øg derved oplevelsen af fællesskab – også i gudstjenesten.

Denne undersøgelse rejser desuden en række spørgsmål til videre overvejelse. I forhold til højmessens kunne man f.eks. spørge:

- Hvordan kan højmessens som en *fælles* gudstjeneste komme til at opleves meningsfuld af såvel konfirmanden og dåbsgæsten som den faste kirkegænger med 70 års kirkegang i bagagen?
- Giver det overhovedet mening stadig at arbejde for én fælles gudstjeneste, eller er det utopi i et stadig mere *individualiseret* samfund³³?
- Og som følge af dette: Er det vigtigt, at det er lige præcis denne gudstjenesteform, konfirmanderne bliver fortrolige med, eller bør anordningens ord ændres til en flertalsform, så der opnås fortrolighed med "folkekirkens gudstjenester"?

Og affødt af Luther, der i forordet til "Den tyske messe" skrev, at ordningen var givet for "de enfoldiges og de unge menneskers skyld", og at en ordning, der ikke længere tjener til troens og kærlighedens fremme er død (Prenter 1963 s. 77ff.):

- Er der behov for en ændret liturgi, som kan befordre konfirmandernes og kirkefremmedes modtagelse af evangeliet?

³³ Jf. Jonas Eek, der påpeger, at ambitionen om hver søndag at lykkes med at samle alle i samme gudstjeneste, vil føre til mismod og opgivenesshed (Eek, 2004).

7. Summary in English

This assignment is a qualitative study on confirmands' experience of the Sunday worship. I have conducted interviews with 24 confirmands from six different parishes on their cognitive, emotional and social experiences during the Sunday worship. I have also asked them how the confirmation work supports the confirmands' practice in Christian worship. Furthermore, I have asked for the confirmands' participation and feeling of community during the service.

I found out that the Sunday worship is hard for the confirmands to benefit from, and they have only few positive cognitive, emotional and social experiences. There is a need to work more with worship education in confirmation work. The confirmands who had the possibility to have tasks or of contributing their own ideas to a service are more pleased with it and benefit more from it, but during the ordinary Sunday worship they experience only a small degree of participation. Furthermore, the confirmands have a feeling of community with other confirmands during the Sunday worship, but only a small feeling of community with other people in the church.

8. Litteraturliste

- Apeland, Sigbjørn (2007): *"Det ungdommelege" som kyrkjemusikalsk verdi*, i: Johnsen, Elisabeth Tveito (red.): Barneteologi og kirkens ritualer. Perspektiver på trosopplæring, barn og konfirmanter.
Oslo: Det praktisk-teologiske seminar
s. 183-196 14 s.
- Breum, Henrik H. (2016, 4. marts): Konfirmander skal følge flere gudstjenester – helt op til 18, i: *Dagbladet Holstebro-Struer*.
Lokaliseret d. 20/3 2017: <http://dagbladet-holstebro-struer.dk/holstebro/Konfirmander-skal-foelge-flere-gudstjenester-helt-op-til-18/artikel/20366>
3 s.
- Birkedal, Erling (2008): *Erfaringsbasert didaktikk. Plattform for planutvikling i trosopplæring for ungdom – et refleksjonsnotat*.
Rapport fra et utviklingsprosjekt ved IKO – Kirkelig pedagogisk senter.
s. 1-67 67 s.
- Christensen, Leise og Christensen, Henrik Reintoft (2017): *Country Report Denmark*.
(Endnu ikke udgivet)
s. 1-14 14 s.
- Eek, Jonas (2004): *Är det konfirmanderna det är fel på? Religionspsykologiska synpunkter på konfirmander och gudstjänst*, i: Dalevi, Sören (red): Konfirmandhandbok 2.
Stockholm: Verbum Förlag
s. 12-32 21 s.
- Enggaard, Nete Helene (2015): *Højmessen set fra kirkebænken: En sammenlignende undersøgelse af gudstjenestedeltagernes oplevelse af højmesse med dåb i fire kirker med forskellige liturgisk profil og praksis i Frederiksberg Provsti*.
Rapport, Center for Kirkeforskning, Det Teologiske Fakultet, Københavns Universitet
53 s.
- Gaarden, Marianne (2015): *Prædikenen som det tredje rum*.
København: Forlaget Anis
s. 67-151 85 s.
- Harbsmeier, Eberhard (2009): *Vom Konfirmandenunterricht zur Konfirmandenarbeit. Empirische Untersuchungen aus der dänischen Volkskirche*, i: Schweitzer, Friedrich og Elsenbast, Volker (red.): Konfirmandenarbeit erforschen. Ziele – Erfahrungen – Perspektiven.
Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus

- s. 172-181 10 s.
- Hansen, Ulla Charlotte (2013, 18. april): Hvorfor tvinger vi barnene til at gå i kirke? i: *Kristeligt Dagblad*.
Lokaliseret d. 20/3 2017: <http://www.kristeligt-dagblad.dk/kronik/hvorfor-tvinger-vi-konfirmanderne-til-g%C3%A5-i-kirke>
3 s.
- Høeg, Ida Marie (2012): Fellesskap og kulturell tilhørighet. Kristen identitet hos ungdom i Den norske kirke, i: *Prismet*, hefte 4.
s. 199-217 19 s.
- Høeg, Ida Marie (2010): Konfirmanter, ritualer og rituell erfaring, i: Krupka, Bernd og Reite, Ingrid (red): *Mellom pietisme og pluralitet. Konfirmasjonsarbeid i fire nordiske land*. Oslo: IKO-Forlaget
s. 108-129 22 s.
- Iversen, Hans Raun (2016): Findes menighedens fællesskab i folkekirken i dag? i: *Dansk Kirketidende*, nr. 8.
s. 26-29 4 s.
- Kappelgaard, Dorte og Fuhrmann, Simon (red.) (2011): *"Kære Gud. Jeg er kommet for at blive fortryllet!" – Liturgisk eksperimentarium for konfirmander*. Frederiksberg: Ungdomsanalyse.nu
s. 1-42 og 67-110 86 s.
- Kirkeministeriet (2014): *Anordning om børnekonfirmandundervisning og konfirmation*. Lokaliseret d. 20/3 2017: <https://www.retsinformation.dk/forms/R0710.aspx?id=164454>
4 s.
- Kvale, Steinar og Brinkmann, Svend (2015): *Interview. Det kvalitative forskningsinterview som håndværk*. København: Hans Reitzels Forlag
s. 19-103, 149-193 og 235-248 144 s.
- Lorentzen, Kristin (2007): *Konfirmasjonen og trosfellesskapet: om forholdet mellom konfirmasjon og deltakelse i kirkelig ungdomsarbeid etter konfirmasjon*, i: Johnsen, Elisabeth Tveito (red.): *Barneteologi og kirkens ritualer. Perspektiver på trosopplæring, barn og konfirmanter*. Oslo: Det praktisk-teologiske seminar
s. 249-262 14 s.

- Meyer, Karlo (2009): *Was hat dir am letzten Gottesdienst gefallen? „.... dass ich mitmachen konnte“*. *Lerndimensionen beim Thema "Gottesdienst" in der Arbeit mit Konfirmandinnen und Konfirmanden*, i: Schlag, Thomas; Neuberth, Rudi; Kunz, Ralph (red.): Konfirmandenarbeit in der pluralistischen Gesellschaft. Orientierungen – Deutungen – Perspektiven.
Zürich: Theologischer Verlag Zürich
s. 221-236 16 s.
- Meyer, Karlo (2014): *Hvordan læres gudstjeneste? Gudstjenestelæring i konfirmanttiden. Pedagogiske forutsetninger og tilnærminger*, i: *Prismet*, hefte 1.
s. 5-16 12 s.
- Meyer, Karlo (2012a): *Gottesdienst in der Konfirmandenarbeit. Der kritische Punkt*, i: *KU-Praxis*, 57.
s. 8-11 4 s.
- Meyer, K. (2012b): *Wie die Konfis zur Kirche kommen. Fragen, Erfahrungen, Konzepte*.
Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht
s. 56-75 20 s.
- Modéus, Martin (2015): *Gudstjenestens kerneværdier. Om relationer, værdier og form i gudstjenesten*.
København: Forlaget Alfa
s. 1-86, 206-216 og 217-232 113 s.
- Munksgaard, Suzette Schurmann (2011): *Just do it. Drengene og konfirmationsforberedelse*.
Frederiksberg: Ungdomsanalyse.nu
s. 1-101 101 s.
- Prenter, Regin (red.) (1963): *Luthers skrifter i udvalg. Bind 2. Skrifterne om Kirke og Gudstjeneste*.
København: G.E.C. Gads Forlag
s. 74-104 31 s.
- Schelde, Nanna (2010, 27. november): *Fergo fraråder konfirmander at komme til højmesse*, i: *Kristeligt Dagblad*. Lokaliseret d. 20/3 2017: <http://www.kristeligt-dagblad.dk/kirke-tro/fergo-frar%C3%A5der-konfirmander-komme-til-h%C3%B8jmesse>
2 s.
- Schweitzer, Friedrich; Niemelä, Kati; Schlag, Thomas; Simojoki; Henrik (red.) (2015a): *Youth, Religion and Confirmation Work in Europe. The Second Study*.
Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus
s. 1-410 410 s.

Schweitzer, Friedrich; Maass, Christoph H.; Lissmann, Katja; Hardecker, Georg; Ilg, Wolfgang (2015b): *Konfirmandenarbeit im Wandel - neue Herausforderungen und Chancen. Perspektiven aus der zweiten bundesweiten Studie.*

Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus

s. 75-100

26 s.

von Stemm, Sönke og Meyer, Karlo (2010): *Gottesdienste*, i: Böhme-Lischewski, Thomas; Elsenbast, Volker; Haeske, Carsten; Ilg, Wolfgang; Schweitzer, Friedrich: Konfirmandenarbeit gestalten. Perspektiven und Impulse für die Praxis aus der Bundesweiten Studie zur Konfirmandenarbeit in Deutschland.

Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus

s. 80-89

10 s.

Sundberg, Carina (2004): *Att predika för konfirmander*, i: Dalevi, Sören (red): Konfirmandhandbok 2.

Stockholm: Verbum Förlag

s. 34-53

20 s.

Østergaard, Søren og Munksgaard, Suzette Schurmann (2008): *"Mere end blot forberedelsen til en fest?" Konfirmandprojekt Roskilde Stift.*

Frederiksberg: Center for Ungdomsstudier og Religionspædagogik (CUR)

s. 1-180

180 s.

1508 s.

Supplerende litteratur

Johansen, Kirstine Helboe (2013): *Højmesse – mellem stadfæstelse og virkningsfuldhed*, i: Johansen, Kirstine Helboe og Rønkilde, Jette Bendixen (red.): *En gudstjeneste – mange perspektiver*.

København: Forlaget Anis

s. 63-89

Nielsen, Bent Flemming (2011): *Kroppen i liturgien – teologiske og antropologiske perspektiver*, i: Nielsen, Kirsten B. og Teglbjærg, Johanne S. (red.): *Kroppens teologi – teologiens krop*.

København: Forlaget Anis

s. 293-314

Den Danske Salmebog (2003).

København: Det Kgl. Vajsenhus' Forlag

Gudstjenesteordning for Den Danske Folkekirke (2001): *Den Danske Alterbog*.

København: Det Kgl. Vajsenhus' Forlag

Gudstjenesteordning for Den Danske Folkekirke (2001): *Ritualbog*.

København: Det Kgl. Vajsenhus' Forlag

Gudstjenesteordning for Den Danske Folkekirke (1997): *Tillæg til alterbogen*.

Jørgensen, Kirsten og Westergaard Elof m.fl. (red.) (2012): *Gudstjenestens Bønner I*.

Frederiksberg: Aros Forlag

Lissner, Holger (2009): *Kollekter og bønner*.

Frederiksberg: Aros Forlag

Skovsted, Morten m.fl. (red.) (2016): *100 Salmer. Et salmebogstillæg*.

Frederiksberg: Eksistensen